
УДК: 355.092.1:929 М. Прибићевић
COBISS.SR-ID 184026121
DOI број: 10.5937/vig2502041V

Језик рада: српски
Примљен: 08.09.2025.
Прихваћен: 01.12. 2025.
Тип рада: оригиналан научни рад

Др Предраг М. Вајагић*, научни сарадник
Министарство просвете – Школска управа Нови Сад
E-mail: pedja1975@gmail.com

ПУКОВНИК МИЛАН ПРИБИЋЕВИЋ – ЈЕДНА ОФИЦИРСКА КАРИЈЕРА

АПСТРАКТ: *Међу многобројним високим официрима српске војске Милан Прибићевић припадао је онима који нису завршили војно школовање у Краљевини Србији. Као млад аустроугарски официр прешао је у српску војску, у којој је напредовао до чина пуковника. Његово ангажовање у организацији Народна одбрана послужило је аустроугарским властима да на монтираном Велеиздајничком процесу оптужи 53 Србина, међу којима и његову рођену браћу Адама и Валеријана. У балканским ратовима и Првом светском рату командовао је српским војницима у биткама које су вођене на Куманову, Брегалници, Церу, Гучеву, Колубари, као и током повлачења српске војске 1915/16. године. Био је храбар и неустрашив официр за кога се говорило да га „не бије кушум”. Имао је огромне заслуге за сакупљање више од 5.000 добровољаца српске војске у Сједињеним Америчким Државама током мисије на којој је био у периоду октобар 1916 – април 1918. О проблемима са којима се суочио током мисије оставио је детаљне извештаје. Последњу мисију обавио је у Загребу првих месеци након проглашења уједињења у Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца. Као шеф Српске војне мисије имао је два задатка: распуштање бивше аустроугарске војске и очување реда*

* ORCID: 0000-0002-8107-548X

и мира на територији Хрватске и Славоније. Након пензионисања 1919. године официрску каријеру заменио је политичком. Намера аутора је да на једном месту сабере досадашње резултате историографије о официрској каријери Милана Прибићевића, уз допуне на основу властитих архивских истраживања.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Милан Прибићевић, српска војска, Народна одбрана, Први светски рат, Комбинована дивизија, добровољци српске војске

Презиме Прибићевић се међу српским презименима први пут помиње 1494. године у попису становништва Туропоља.¹ Одатле је српско становништво прешло на Банију, када је она током XVII века ослобођена од Турака. Пет породица Прибићевића населило се у Главичане код Двора, где су подигли дрвену цркву посвећену Силаску Светог Духа на апостоле. Живот на простору аустријске Војне границе подразумевао је за Србе војну службу, а породица Прибићевић дала је више официра аустријске војске. Они су се борили у аустријско-турском рату 1788–1791, учествовали у Наполеоновом походу на Русију 1812, гушили револуцију 1848. у северној Италији, учествовали у окупацији Босне и Херцеговине 1878. године.² У овој српској граничарској породици родио се Васа Прибићевић, који је прекинуо породичну традицију војне службе завршивши учитељску школу у Карловцу. Након школовања оженио се Христином Бијелић из Гређана код Топуског, чији је отац Стоја био здравствени службеник у Дубици. Као учитељ Васа Прибићевић службовао је у Глини, Славонском Броду и Костајници, а службу је напустио 1881. године. Из брака са Христином добио је синове Василија, Светозара, Милана и Адама, као и две ћерке.³

¹ У прошлости Туропољем се називао шири простор који је био ограничен природним границама између реке Саве на северу, реке Купе на југу, Жумберачке горе на западу и дела града Сиска који се налази у међуречју Саве и Купе на истоку.

² Адам Прибићевић, *Породица Прибићевић*, Архив Југославије, Збирка 88 Адам Прибићевић, фасцикла 1.

³ Васа Прибићевић припадао је ретким Србима са Баније који су успели да одшколују своје синове. Најстарији Василије завршио је Духовну академију у Кијеву, након чега се замонашио, а 1939. је изабран за епископа сремског; Светозар је завршио Филозофски факултет у Загребу, након чега се посветио политичком деловању и био један од првака српског народа у Хрватској, Милан је завршио војну школу у Грацу, а најмлађи Адам завршио је Правни факултет у Загребу. Миле Јока, „Стојан Прибићевић о

Милан Прибићевић рођен је 1877. године у Славонском Броду. Рано детињство провео је у очевом родном селу Главичани, а основну школу је завршио у суседном селу Јаворањ. Након завршене гимназије у Петрињи по очевој жељи уписан је у аустријску војну школу, чиме је смањио трошкове потребне за школовање остале деце. Након завршене кадетске школе у Грацу започео је са војном службом у аустроугарској војсци, коју прекида 1903. године. Аустроугарску војску напустио је у чину натпоручника после седам година службе (три године као војник и четири године као кадет). Свој план да након напуштања војне службе оде у Сједињене Америчке Државе променио је на инсистирање старијег брата Светозара, који га је наговорио да ступи у војску Краљевине Србије.⁴ Процес добијања српског држављанства завршен је после две године и Решењем краља Петра I Карађорђевића од 28. јуна 1905. Милан Прибићевић примљен је у српску војску у чину поручника.⁵ Место прве службе било му је у штабу XII пешадијском пуку „Цар Лазар” у Крушевцу.⁶ Након кратке штабне службе преузео је дужност водника у пуку.⁷ У Крушевцу је затекао поручнике Божица Симића и Предрага Благојевића, који су учествовали у Мајском преврату 1903. године. Од официра у пуку прихваћен је врло брзо, о чему сведочи његов избор у Управни одбор официрског дома за 1906. годину.⁸ Испит за чин пешадијског капетана II класе положио је 1908. године.⁹

Врло брзо постао је део Словенског југа¹⁰, а за потребе ове организације написао је *Привремени статут револуционарне организације*

Прибићевићима”, у: *Двор на Уни: од пријеславенског доба до наших дана*, уредник Миле Јока (Двор на Уни: Скупштина општине, 1991), 632–634.

⁴ Стојан Прибићевић, „Браћа Прибићевић”, у: *Двор на Уни: од пријеславенског доба до наших дана*, уредник Миле Јока (Двор на Уни: Скупштина општине, 1991), 638; Милан Ј. Богавац, *Милан Прибићевић: живот и књижевна дело* (Београд: Књижевна заједница Звездара, Приштина: Јединство, 1993), 11–13.

⁵ *Службени војни лист*, год. XXV, бр. 24, 29. јун 1905, 490.

⁶ *Службени војни лист*, год. XXV, бр. 29, 17. август 1905, 590.

⁷ *Службени војни лист*, год. XXV, бр. 40, 17. децембар 1905, 780.

⁸ *Службени војни лист*, год. XXVI, бр. 2, 21. јануар 1906, 50.

⁹ *Службени војни лист*, год. XXVIII, бр. 10, 28. март 1908, 190.

¹⁰ „Словенски југ” су као ђачко друштво 1902. основали студенти Високе школе, да би се новембра 1903. појавио први број листа *Словенски југ*. Две главне пароле друштва биле су „Јужни Словени уједините се” и „Револуција у неослобођеним крајевима”. Студенти су 1906. предали друштво и лист кругу јавних личности окупљених око Самосталне радикалне странке. Председник клуба и уредник листа 1907. постао је универзитетски професор Божидар Марковић. Уз њега су били универзитетски професори Јован Цвијић, Богдан Поповић и Јован Скерлић, односно политичари Љубомир Стојановић, Јаков Јаша Продановић и Љубомир Давидовић. Мира Радојевић, *Научник и политика: политичка*

за ослобођење Јужних Словена и њихово уједињење у федеративну републику. Нацртом овог статута било је предвиђено да организација до остварења својих циљева треба да дође револуционарном борбом целог народа. Било је предвиђено ширење организације на све територије где су живели Срби, Хрвати и Словенци. Тај нацрт статута никада није усвојен, али је 1909. године послужио аустроугарским властима да започну Велеиздајнички процес на коме су оптужиле 53 Србина за ширење српске државне мисли и за везе са Словенским југом, чије су наводне намере биле да од Аустроугарске отцепе територије Хрватске, Славоније, Далмације, Истре, Словеније, Бачке, Баната, Босне и Херцеговине ради припајања Краљевини Србији. Као један од кључних доказа оптужнице послужио је *Привремени статут* који је у Беч послао аустроугарски шпијун Ђорђе Настић. На затворске казне у трајању од укупно 184 године осуђена су 33 оптуженика, међу којима су били Валеријан и Адам Прибићевић.¹¹

Након анексије Босне и Херцеговине од Аустроугарске монархије Милан Прибићевић постао је активан у раду организације Народна одбрана, која је основана 1908. године. Од 1909. обављао је дужност секретара Народне одбране, на чијем челу се као председник налазио генерал Божидар Јанковић, док су средишњи одбор у првим годинама деловања организације чинили бивши министри Љубомир Јовановић, Љубомир Давидовић и Војислав Маринковић, затим богати трговац Лука Ћеловић који је делом финансирао рад организације, пензионисани мајор Живојин Рафајловић, књижевник Живојин Дачић и Светозар Тоскић, док су активне официре представљали мајори Милан Васић и Војислав Танкосић. Неколицина историјских извора указује да су организацију водили Милан Прибићевић и професор Божидар Марковић, а не генерал Божидар Јанковић. Међу главним циљевима организације били су рад на јачању националне свести, регрутовање добровољаца ради стварања војних јединица способних за извођење акција независно од регуларне војске, организовање активности са задатком одбране српског народа, као и прикупљање

биографија Божидара В. Марковића (1874–1946) (Београд: Филозофски факултет, 2007), 84–85.

¹¹ Виши суд поништио је пресуде, а сви осуђени су ослобођени. Адам Прибићевић, „Хрватско-српска коалиција“, приредио Василије Ђ. Крестић, *Зборник о Србима у Хрватској*, бр. 4, (1999), 325–387; Adam Pribićević, „Revolucionarni statut Milana Pribićevića“, *Nova Evropa*, књига XXXIII, број 12, (1940), 372–375; Радослав Гађиновић, „Аустроугарски велеиздајнички судски процеси“, *Страни правни живот*, год. 58, бр. 1, (2014), 124–125.

новчаних средстава за остваривање циљева.¹² У Народној одбрани Милан Прибићевић је био поверљива особа за деловање организације у Хрватској, Словенији и Босни. Након што је Краљевина Србија марта 1909. године признала чин Анексије Босне и Херцеговине, организација Народна одбрана распустила је добровољачке одреде који су били формиран. Наставила је да се бави национално-револуционарним радом, док је формално била културна организација. Наредних година Милан Прибићевић највише је сарађивао са професором Божидаром Марковићем, коме је помагао око уређивања листа *Словенски југ*. Са њим је често обилазио српска села и градове, где је говорио на зборовима, најчешће на тему решења српског националног питања. Његове активности, које су тежиле остваривању национално-политичких циљева, при чему нису скривале непријатељство према Аустроугарској монархији, будно су пратили њени агенти у Београду, о чему је Беч био редовно извештаван. У једном од извештаја посланства Аустроугарске монархије у Београду наведено је како Милан Прибићевић „у Народној одбрани има најважнију улогу, те да у сваком броју *Словенског југа* под шифром М. П., пише великосрпске чланке о Босни и Херцеговини, Хрватској, Далмацији и Словеначкој”. Према истом том извештају он је оптужен како је организовао све Србе – учитеље, професоре и свештенике – који су из Аустроугарске дошли у Србију да врше „великосрпску пропаганду”, као и да организација Народна одбрана којом руководи служи да повеже сва тајна удружења у Србији. С друге стране, јавност у тадашњем Београду видела је у Милану Прибићевићу „романтичног јунака”, који је био радо виђен гост у престоничким салонима и где је био предмет интересовања београдских дама.¹³

Сарађивао је са више различитих новина и часописа, а писао је на различите теме у вези са политичким, друштвеним и културним животом у тадашњој Краљевини Србији. Нису му били страни ни прикази и критике стручне војне литературе, најчешће немачких војних теоретичара и високих официра. У сусретима са мноштвом људи вршио је процене, а неколицину њих укључио је у рад организације

¹² Више о настанку Народне одбране, неким од аспеката њеног деловања и рада, фанатизованом идеализму и оданости њених чланова, утицају Народне одбране на српско становништво ван Србије и реакцијама Аустроугарске монархије видети: Мира Радојевић, „Сведочанства о Народној одбрани”, *Војноисторијски гласник*, год. 54, бр. 1–2, (2004), 109–135.

¹³ М. Радојевић, *Научник и политика...*, 90–93.

Народна одбрана. О једном таквом сусрету из 1912. године сведочанство је оставио Васа Стајић.

„Ваљда фебруара месеца 1912. позвао ме је у Београд на неколико дана. Отишао сам и одсео код Српског Краља; онде сам се и хранио, заједно са Прибићевићем који је био секретар 'Народне одбране'. За столом су и овога пута били можда у већини књижевници, па се и сад зацело, понајвише говорило о књижевности. Али ме је Милан Прибићевић једнога дана одвео у 'Народну одбрану', мене и тадањег и садањег му пријатеља у Београду. Овде нам је дуго, мени се чак учинило одвише дуго, говорио о могућностима да, као чланови 'Народне одбране', радимо на припремању онога што данас називамо 1918.

У младости ме је често тиштило осећање да моја добра воља ником није потребна. Ваљда зато, најозбиљније са прихватио позив Милана Прибићевића и пристао да радим у споразуму с 'Народном одбраном', као њен члан.

Тих дана, Милан Прибићевић је одлазио из Београда, мислим у Ниш, и већ је предавао секретаријат 'Народне одбране' мајору Милану Васићу, с којим ме је упознао.

Он је отишао у Ниш, а ја сам се вратио у Сомбор скоро као други човек. Што иначе никад не бих био радио, тада сам почео. Покренуо сам листић *Нови Србин*, уложив у тај посао једну своју месечну плату; после сам покренуо други листић, *Српску просвету*; пристао сам да изгубим професорску службу, да живим само за организовање омладине и за припремање Војвођана, да се не осрамоте пред осталим Србима и Југословенима у дане европског рата.

Све што сам урадио 1912–1914, урадио сам највише заслугом Милана Прибићевића. Ако сам својим сужањством 1914–1918 сведочио против туђинских империјализама, и то је заслуга Милана Прибићевића, који је веровао да ја могу бити користан радник великој ствари за коју смо сви били вољни живети и мрети, и вером својом ме за тај рад оспособио.”¹⁴

У својим сећањима Васа Стајић прави грешку пошто Милан Прибићевић није имао службу у Београду. Наредбом министра војног од 10. априла 1912. године као пешадијски капетан II класе са дужности водника у XII пешадијском пуку „Цар Лазар” премештен је на дужност командира 4. чете 3. батаљона у II пешадијском пуку „Књаз Ми-

¹⁴ Милан Прибићевић и Васа Стајић упознали су се 1904. у Пакрацу. Васа Стајић, „Милану Прибићевићу хвала и слава!”, *Дан*, год. III бр. 547, 14. март 1937, 2.

хаило", који је био стациониран у Нишу.¹⁵ У вези са његовим учешћем у Првом балканском рату нема довољно података, његови биографи наводе да се налазио у Трећој српској армији под командом генерала Божидача Јанковића и да се борио у биткама на Овчем пољу, код Битоља и код Једрена, односно да је командовао претходницом „Моравског пука”.¹⁶ У јеку Брегалничке битке током Другог балканског рата 23. јуна 1913. године капетан Милан Прибићевић распоређен је на дужност команданта батаљона у Тимочкој дивизији II.¹⁷ Након завршетка балканских ратова оболео је од тифуса, због чега је враћен на лечење у Београд.¹⁸

Још док су трајале битке Другог балканског рата капетан Милан Прибићевић објављује своја ратна писма у *Српском књижевном гласнику*, која су насловљена „Наш највећи јунак”. Своје писање отвара постављајући питање да ли се о тек завршеном рату може почети са писањем а да се не крене са његовим јунаком, српским сељаком. Одмах даје и одговор: „Не може и не сме ни са чиме другим”. На рат је гледао као на смрт, он за њега значи умирање и јуриш у смрт. Када каже рат, мисли на тешке кише, блато, ветрове, снегове, маршewe који терају сузе на очи, као и на глад и жеђ, спавање на камену, у снегу, у води, у блату. Све то што је рат тражио имао је српски сељак, који је за њега диван војник „јер он има живце мирне, стрпљење силно”. Готово сваки српски војник био је сељак, а они ретки који су долазили из фабрике или канцеларије још увек су били близу сељаку. Због тога је целу српску војску називао сељачком, а њена душа је од

¹⁵ *Службени војни лист*, год. XXXII, бр. 9, 11. април 1912, 180.

¹⁶ Недостају подаци о тачном ратном ангажовању Милана Прибићевића у балканским ратовима. Његовог имена нема у попису официра II пешадијског пука „Књаз Михаило” првог позива пред балканске ратове, а ратни пут ове јединице не поклапа се са местима на којима се наводи присуство Милана Прибићевића. С друге стране, у саставу Треће српске армије налазили су се II пешадијски пук „Књаз Михаило” другог позива, као и Моравска бригада првог позива, у чијем саставу су били I и II прекобројни пук, где је постојала могућност распоређивања капетана Милана Прибићевића на командну дужност. Саша Недељковић, *Моравска дивизијска област (1883–1941)* (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2021), 67–70; М. Богавац, н. д., 15.

¹⁷ Командант Тимочке дивизије II позива пуковник Драгутин Милутиновић у свом ратном дневнику за 23. јун (3. јул 1913) оставио је следећи запис: „Стижу овога дана и официри за попуну дивизије. Дође ми потпуковник Драгољуб Михаиловић за команданта XIV пука, капетан Милан Прибићевић за команданта батаљона и још два нижа официра, од којих један беше по презимену Комадина, бивши турски официр (Бошњак)”. Драгутин Милутиновић, *Тимочка дивизија: II поз. нар. војске у I. и II. балканском рату 1912–1913 године: белешке: са једном картом у прилогу* (Београд, 1926), 88.

¹⁸ С. Прибићевић, н. д., 639.

ње правила „брдо и планину“. Та душа покренула је српског војника да након проглашења мобилизације без поговора журећи крене стазицама ка зборним местима својих ратних јединица. Са српским сељаком ишао је и његов во, који је вукао топове, муницију, болнице и рањенике. Критике да српски сељак није знао зашто иде у рат одбацивао је сведочећи о сталним запиткивањима војника: „Је ли то Косово, када ћемо на Косово, где је Косово, оно је – није!“ За најтеже војничке радње, најопасније задатке увек се јављало на стотине добровољаца. Коначно, он истиче војничку дисциплину која је настала из јединства идеје и великог националног осећања. На крају својих ратних писама Милан Прибићевић нема дилему – ако је овај рат дао хероја, први и највећи херој рата је наш сељак. Зато он позива све да скину капу до земље и да се до земље поклоне пред силном снагом наших сељачких милиона. У исто време он упућује критику Београду, за који каже како у њему „ври живот“, како су кафане пуне, биоскопи и позоришта препуни, а пуне су биле и трговине. Да је држава била у рату у Београду се могло видети само по сељацима – војницима жути у лицу, бледим, на штакама, без пушака и са пушкама и торбама. Они су се враћали из болница кући на боловања, у своје команде, или су ишли од надлежних до надлежних, или по различитим одборима где су тражили помоћ.¹⁹ Ова ратна писма изазвала су велико интересовање у јавности, због чега су прештампована и издавана као посебне брошуре.²⁰

Мобилизацију српске војске на почетку Првог светског рата Милан Прибићевић дочекао је у чину мајора, а распоређен је за команданта 3. батаљона XII пешадијског пука „Цар Лазар“.²¹ Његова јединица потиснута је 31. јула 1914. године са положаја Бујуклић ада – Рача и повлачила се за главнином пука, који се после пада Шапца концентрисао код Јевремовца. Према сведочанствима млађих официра мајор Милан Прибићевић показао је храброст и смиреност приликом командовања. Иако му није било место у првим борбеним редовима, он је са тих положаја командовао својом јединицом. Са положаја код Шапца пук је 18. августа премештен на планину Цер,

¹⁹ Милан Прибићевић, „Ратна писма: наш највећи јунак“, *Српски књижевни гласник*, књига XXX, свеска 12, (1913), 918–925; Милан Прибићевић, „Ратна писма: наш највећи јунак“, *Српски књижевни гласник*, књига XXXI, свеска 1, (1913), 37–43.

²⁰ Milan Pribićević, *Naš najveći junak (srpski seljak)* (Rijeka: Knjižara G. Trbojević, 1913).

²¹ У сачуваним бројевима *Службеног војног листа* нисмо пронашли када је Милан Прибићевић из чина капетана унапређен у чин мајора.

на линију фронта између Моравске и Комбиноване дивизије, где је учествовао у завршној фази Церске битке.²²

Највећи терет победе у Церској битки поднела је Комбинована дивизија. Њен VI прекобројни пук изгубио је у судару са аустроугарском војском 16. августа све команданте батаљона, 13 командира чета и водника, као и велики број војника.²³ Један од официра који је прекомандован у Комбиновану дивизију како би се надоместили губици међу командним кадрам био је и мајор Милан Прибићевић. Његова нова дужност од септембра 1914. године била је командант 1. батаљона у VI прекобројном пуку Комбиноване дивизије. Нови напад аустроугарске војске на Србију дошао је преко доњег и средњег тока реке Дрине. Како би ојачала Трећу армију Врховна команда јој је почетком септембра доделила Комбиновану дивизију, која ће за себе везати три аустроугарске дивизије и наредних 55 дана водити тешке битке на Гучеву, планинском гребену изнад реке Дрине.²⁴ Мајор Милан Прибићевић ће са својим батаљоном бити ангажован на Еминовим Водама, где ће се сударити са 42. хонведском (домобранском) дивизијом коју су чинили војни обвезници Срби и Хрвати са простора Хрватске и Славоније.²⁵ Из дневних извештаја аустроугарске војске може се видети готово свакодневна комуникација која је постојала између војника на линији фронта. Командант аустроу-

²² Непознат аутор, „Неколико момената из живота Милана Прибићевића као војника – официра у српској војсци“, *Политика*, бр. 10.347, 14. март 1937, 7–8.

²³ Комбинована дивизија формирана је на почетку рата, а дивизијску пешадију чинила су четири прекобројна пука: I и II који су чинили војни обвезници са територије Моравске дивизијске области, V обвезници из Шумадијске дивизијске области и VI обвезници из Тимочке дивизијске области. Командант Комбиноване дивизије био је генерал Михаило Рашић, а начелник штаба потпуковник Душан Трифуновић. Mile Bjelajac i Predrag Trifunović, *Između vojske i politike: biografija generala Dušana Trifunovića (1880–1942)* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije; Kruševac: Narodni muzej, 1997), 66. Predrag Trifunović, *Pisanja generala Dušana Trifunovića* (Beograd: izdanje autora, 2014), 173.

²⁴ Крајем августа 1914. Комбинована дивизија је из састава Друге армије пребачена у Трећу, а са својих 17.000 војника и официра бранила је фронт дужине 17 километара. Почетком септембра једна колона Комбиноване дивизије освојила је Еминове Воде и коту 708 (Црни врх), а затим је у контранападу успела да овлада највећим делом планинског гребена Гучево. Борбе на Гучеву постале су симбол херојске одбране српске војске, али и великог страдања њених војника и официра. М. Bjelajac, P. Trifunović, *Između vojske i politike*, 74.

²⁵ 42. хонведску (домобранску) дивизију чинили су 25. пук (загребачки), 26. пук (карловачки), 27. пук (сисачки) и 28. пук (осјечки). Командант 27. пука био је Хрват пуковник Вјекослав Петковић, док је 28. пуком командовао Србин пуковник Никола Петровић. Живко Г. Павловић, *Битка на Колубари. Део 1, Дефанзивна битка. Св. 1* (Београд: Српска краљевска академија, 1928), 76–77; Драгољуб Узун-Мирковић, *Ратне успомене, Књ. 1* (Београд: издање аутора, 1930), 29.

гарског 28. пука пуковник Никола Петровић у свом извештају штабу дивизије од 13. септембра написао је следеће: „Интересантни су непријатељски покушаји, да наше војнике заведу на издајство. Око ¼ часа пред нападом певао је непријатељски стрељачки строј 'Лепа наша домовино' и 'Ој Хрвати јоште живи' и после сваке песме манифестовало се за Српско-Хрватско братство. На све овакве примамљиве узвике одговарали су наши војници – јер се друго што није могло ни очекивати – јаком ватром и одагнао су непријатељску вољу за оваквом фриволном игром. Срби су покушавали још да бацају у ровове цедуље, да би наше војнике покренули на прелазак у њихове редове, што је наравно изазвало огорчење”.²⁶ То се настављало и у наредним данима, те је 16. септембра у извештају 42. хонведске дивизије забележено: „Интересантно је напоменути опет један позив наших војника од стране Срба на пребегавање у њихов логор, у коме /позиву/ се износи, да Руси надиру преко Карпата и Црногорци ка Сарајеву и ми не треба да проливамо братску крв, већ оружије да бацимо и њима у братски загрљај да дођемо”.²⁷ Иако су званични извештаји аустроугарске војске одбацивали и негирали успех српске пропаганде, стварно стање било је другачије. Из извештаја 42. хонведске дивизије од 17. септембра помиње се „жалосна истина” како је српска пропаганда дала резултате, јер је 25 подофицира Срба из 3. батаљона 28. пука побегло из редова аустроугарске војске. Њихов 3. батаљон чинили су војни обвезници са територије Срема, због чега се даље констатовало како се на „православно становништво” не могу ни мало ослонити, као и да треба зауставити слање Срба из овог пука у патроле јер се они више нису враћали.²⁸ Пропагандни одговор аустроугарске војске уследио је брзо – почели су лецима да засипају положаје српске војске, на којима је писало: „Српски војници! Преко десет хиљада ваше браће налазе се као војни заробљеници у Аустрији. Делимице се предају целе чете нашој војски, јер виде, да им је даља борба немогућа и без успјеха! Бадава губите главу и гинете лудо! Ми видимо, да сте, изморени и измучени и да вас ваши официри сабљом и револвером тјерају напред, ко што се марва тјера

²⁶ Војни архив (даље ВА), Пописник број 6, (даље П6), кутија 579, Комбинована дивизија I позива народне војске, Релација 55 дана на Гучеву, од 31. VIII 1914. г. до 24. X 1914. г., 83–84.

²⁷ У наставку извештаја Срби се називају „бедне краљеубице”, а затим се наводи како је Србин, потпоручник Радослав Таталовић из 26. пука, унапређен у чин поручника за „учињена сјајна дела пред непријатељем”. Исто, 110.

²⁸ Исто, 107.

на кланицу. Краљ ваш је побјегао из Србије, јер тамо није сигуран живота, а вас је оставио на милост Божију. Предајте се драговољно. Зајамчује вам се слобода и поштен живот, а после рата пустит ће вас вашим кућама и дати потпуна слобода!".²⁹

Најтеже борбе VI прекобројни пук водио је 15. октобра на Еминовим Водама када је повезивао правце главног и споредног напада Комбиноване дивизије. Његове три чете са три брдска и једним пољским топом пружале су помоћ десном крилу. Под вођством мајора Милана Прибићевића после 14 часова запаљене су две мине, чије су експлозије ужасно деловале на морал непријатељских војника. Једна од мина експлодирала је испод непријатељског рова и нанела је велике губитке у људству. Експлозија мина подигла је увис огромну количину камења, које је падало на војнике обе војске. Делови 3. батаљона вођени мајором Миланом Прибићевићем успели су под снажном непријатељском ватром да ускоче у једну од јама насталих после експлозије мине. Одмах је почело утврђивање положаја, који је померио одбрамбену линију српске војске. Даље напредовање јединица VI прекобројног пука било је заустављено услед снажног отпора аустроугарске војске, а укупно је из строја било избачено 1.454 војника и официра Комбиноване дивизије.³⁰

Борбе су настављене сутрадан, 16. октобра, дејством аустроугарске артиљерије на минску јаму у којој су се утврдили војници 3. батаљона VI прекобројног пука. Непрекидна артиљеријска ватра започела је пре 7 часова ујутру, а максимални интензитет достигла је после 11 часова. Након прекида дејствовања артиљерије уследио је јуриш непријатељских војника на центар и лево крило VI прекобројног пука на Еминовим Водама. Налет бројнијег непријатеља натерао је српску војску на повлачење таквом брзином да није успело запо-

²⁹ Командант комбиноване дивизије генерал Михаило Рашић је у својој наредби бр. 45. од 22. септембра садржају овог летка супротставио коментар који је на његовој полеђини записао војник Драгиша Шошић из 1. чете 4. батаљона XVII пешадијског пука Дринске дивизије: „Можете казати вашем Врању, нек се он извини, знамо ми њега и његове вештине, али му не помажу”. Такође истакао је своју срећу што се српски војници као јунаци боре на живот и смрт, не само као дисциплиновани војници који врше своје дужности, већ као убеђени браниоци својих „праћедовских огњишта”. Непријатељског војника именовао је као варварина који је пошао да нам попали домове и поубија жене, старце и децу, а доказа за то било је пуно у читавој Мачви. ВА, П6, кутија 579, Комбинована дивизија I позива народне војске, Прилози 55 дана на Гучеву, од 31. VIII 1914. г. до 24. X 1914. г., Наредба команданта Комбиноване дивизије I позива за 22. септембар 1914. г., 1–2.

³⁰ ВА, П6, к 579, Релација 55 дана на Гучеву, 220–223.

седње резервних одбрамбених положаја, при чему је био изгубљен утврђен митраљески положај. Командант VI прекобројног пука потпуковник Драгољуб Узун-Мирковић лично је заустављао војску коју је захватило расуло и враћао је на линију одбране. У том критичном тренутку мајор Милан Прибићевић успео је да сакупи једну чету јачине око 70 војника и са њом је самоиницијативно извршио јуриш на линију фронта, нападајући бок непријатеља. Настала је борба на бајонет и бомбу која је трајала преко 20 минута, а мајор Милан Прибићевић успео је да поврати претходно изгубљени утврђен митраљески положај. Затечени силином српског удара и под ватром српске пешадије и артиљерије аустроугарски војници почели су да се повлаче. На бојишту је остало преко 300 мртвих непријатељских војника, а око самог утврђеног митраљеског положаја лежало их је више од 100, док је 21 војник био заробљен. Борба на Еминовим Водама утихнула је тога дана у подне.³¹

У време када се одиграла битка на Еминовим Водама, на Гучеву се налазио врховни командант српске војске регент Александар Карађорђевић. На првој линији могао је да се увери у херојство војника и официра VI прекобројног пука. Истог дана, 16. октобра, унапредио је у чин пуковника команданта VI прекобројног пука потпуковника Драгољуба Узун-Мирковића, у чин потпуковника команданта 1. батаљона VI прекобројног пука мајора Милана Прибићевића, док је резервни наредник Милан Павићевић за вешто употребљених 40 бомби приликом враћања изгубљеног утврђеног митраљеског положаја, поред унапређења у чин водника, одликован и Карађорђевог звездом са мачевима IV степена.³² Командант Комбиноване дивизије генерал Михаило Рашић Наредбом бр. 70 од 16. октобра 1914. године озваничио је одлуку врховног команданта српске војске о унапређењима и одликовањима за подвиг који су извели официри и војници VI прекобројног пука.³³ Наредбом бр. 71 командант је похвалио све јединице, официре и војнике под његовом командом за показану дисциплину и велику храброст и самопожртвовање у борби са непријатељем. Јединице Комбиноване дивизије, које су се прославили на Церу, показале су достојну војничку висину и на Гучеву. Генерал Михаило Рашић посебно је истакао своје задовољство као

³¹ Исто, 224–226.

³² Исто.

³³ ВА, П6, к 579, Прилози 55 дана на Гучеву, Наредба бр. 70. Команданта Комбиноване дивизије I позива за 16. октобар 1914. год., 1–2.

команданта што су сви официри и војници у борбеним опасностима отправљали своје дужности у „овом великом времену, епохално и у историји српског народа, представљају народну свест, мушкост и идеално схватање дужности војника и Србина“.³⁴

У циљу заузећа стратешки важне коте 708 аустроугарска војска је 24. октобра 1914. године концентрисала своју 42. домобранску дивизију са четири пука и 16 пешадијских батаљона, а напад је подржавало 16 хаубица. Напад је планиран из три правца, а централном колоном командовао је пуковник Никола Петровић и на том правцу наступао је његов 28. пук. Напад је започео у раним јутарњим сатима, а коту 708 бранио је један батаљон V прекобројног пука II позива. Након што је између 11 и 12 часова пала кота 708, положаји VI прекобројног пука на Еминовим Водама били су угрожени са бока, због чега су се његови војници током послеподнева повлачили како би избегли опкољавање и уништење.³⁵ За 55 дана борби на Гучеву из строја Комбиноване дивизије и њој придодатих јединица избачено је 11.420 војника, подофицира и официра, од којих је 2.497 погинуло, 7.914 рањено и 1.009 нестало.³⁶ У каснијим анализама борби током битке на Дрини генерал Панта Драшкић оспорио је успехе Комбиноване дивизије, за шта му је послужио неуспешан напад 15. октобра 1914. године када је група предвођена мајором Миланом Прибићевићем активирала mine на непријатељским положајима.³⁷ Међутим херојство војника 1. батаљона VI прекобројног пука и њиховог команданта Милана Прибићевића сутрадан, 16. октобра, у одбрани положаја на Еминовим Водама никако се нису могли оценити као неуспешни.³⁸

После повлачења са Гучева Комбинована дивизија је на почетку дефанзивне фазе Колубарске битке бројала свега 9.797 бораца, од чега је најбројнији био I прекобројни пук са 3.460 наоружаних и 135 ненаоружаних војника, док је бројчано најслабије стајао VI прекобројни пук са свега 1.791 војником, од којих су њих 200 били „пра-

³⁴ Исто, Наредба бр. 71. Команданта Комбиноване дивизије за 16. октобар 1914. год., Крст за све јединице, које сада припадају саставу ове дивизије или су јој придодате на тактичку употребу, 1–4.

³⁵ ВА, П6, к 579, Релација 55 дана на Гучеву, 240–257.

³⁶ У погинуле су били урачунати војници и официри који су били рањени или заробљени приликом пада коте 708, 24. октобра 1914. ВА, П6, к 579, Прилози 55 дана на Гучеву, Прилог бр. 106, Губици на Гучеву.

³⁷ Панта М. Драшкић, *Моји мемоари* (Београд: Српска књижевна задруга, 1990), 98–99.

³⁸ М. Bjelajac, P. Trifunović, *Između vojske i politike*, 80.

ви, стари војници”.³⁹ Као потпуковник Милан Прибићевић преузео је команду над I прекобројним пуком.⁴⁰ До 3. новембра 1914. Комбинована дивизија повукла се на положаје дуж десне обале реке Љига. Са тих положаја кренула је у офанзиву током Колубарске битке, водећи борбе са XIII аустроугарским корпусом и XI чешком региментом. До 15. децембра 1914. године Комбинована дивизија напредовала је ка Београду, у који је ушла након што се из њега повукла аустроугарска војска.⁴¹

У периоду затишја на фронту током 1915. потпуковник Милан Прибићевић налазио се са својим I прекобројним пуком. У то време међу појединим члановима Југословенског одбора јавља се идеја о акцији прикупљања добровољаца за српску војску међу јужнословенским становништвом у Сједињеним Америчким Државама (САД). Коначно, у лето 1915. године председник српске владе Никола Пашић дао је сагласност Франку Поточњаку да се започне са реализацијом те акције. Српска влада пристала је да сноси трошкове превоза добровољаца из Америке. Они би се упућивали на Солун, где би био организован биро који би радио на њиховом прихвату и транспорту у Ниш.⁴² У српској ратној престоници Нишу за прихват и опремање добровољаца био је задужен Словенац Драготин Густинчич. Требало је да се из Ниша добровољци упуте у Свилајнац, где би их прихватио потпуковник Милан Прибићевић. Његова обавеза је била да са њима изведе основну војничку обуку, као и да прати напредак јединица у које су били распоређени.⁴³ У вези са његовим избором за официра који је требало да прихвати добровољце Франко Поточњак је записао: „Он је веома способан и врсан вођа, к томе је веома наображен,

³⁹ Током борби на Гучеву VI прекобројни пук је због губитака четири пута добијао попуну. Исто, 81.

⁴⁰ Командант VI прекобројног пука пуковник Драгољуб Узун-Мирковић га у својим ратним сећањима на Колубарску битку не наводи као команданта батаљона у саставу његовог пука.

⁴¹ М. Bjelajac, P. Trifunović, *Između vojske i politike*, 85–88.

⁴² Ову идеју разматрали су Љубо Леонтић, Франко Поточњак и Франо Супило. Ljubo Leontiċ, *O jugoslovenskom odboru u Londonu: jugoslovenska narodna odbrana u južnoj Americi i jugoslovensko narodno vijeće u Washingtonu* (Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, 1961), 124–127; Ivan Čizmić, „Dobrovoljački pokret jugoslavenskih iseljenika u SAD u Prvom svjetskom ratu”, *Historijski zbornik*, br. 23/24, (1970/1971), 26–27; Никола Поповић, „Српска влада и добровољачко питање”, у: *Србија 1915. године*, зборник радова, уредник Љиљана Алексић (Београд: Историјски институт, 1986), 48.

⁴³ Ивана Груден Милентијевић, „Организација српске војске и објава мобилизације”, у: *Ниш ратна престоница Србије 1914/1915*, уредник Славиша Поповић (Ниш: Народни музеј, 2014), 110.

а душом и тијелом је једнако одан и воли Хрватску и Србију”.⁴⁴ Ова идеја није реализована јер српско Министарство финансија није прихватило да одобри кредит из ког би се подмирили трошкови превоза добровољаца из САД.⁴⁵

Почетак напада Централних сила на Србију октобра 1915. године I прекобројни пук Комбиноване дивизије и његовог команданта потпуковника Милана Прибићевића затекао је у новоформираној Тимочној војсци под командом генерала Илије Гојковића. Комбинована дивизија држала је фронт према Бугарској, који се протезао од Затвореничке пољане, преко Вршке чуке до Великих извора код Зајечара. Пукови су за време затишја били попуњени новим војницима и ојачани артиљеријом која је била заробљена од непријатеља. Бугарски напад отпочео је у ноћи 13/14. октобра,⁴⁶ а Комбинована дивизија успела је да задржи своје почетне положаје до 26. октобра. Након тога дивизија се повлачи ка Соко Бањи и Алексинцу, да би током новембра штитила повлачење главнине српске војске водећи борбе код Прокупља, Урошевца, на Слатини код Приштине и на Шар-планини.⁴⁷

О командовању потпуковника Милана Прибићевића I прекобројним пуком остала су забележена сведочанства српских војника. Војници Васиљко Стаменковић из села Крушевице и Владимир Илић из села Преданче код Власотинца били су заробљени од бугарске војске у Алексинцу пошто је мост преко Јужне Мораве минирао потпуковник Милан Прибићевић приликом повлачења.⁴⁸ Сећања на њега оставио је и војник Радослав Марковић, који је негде приликом повлачења налетео на пуковника Војислава Томића, команданта XI пешадијског пука „Вожд Карађорђе” из Шумадијске дивизије. Он је био члан Преког суда и ако би наишао на војника који лута знао је да га убије без милости. Међу војницима су се преносиле и преувеличавале приче како је убио 200 војника. Због тога је Радославу Марковићу и његовом саборцу нареднику Милосаву Цокићу на стражи пало на памет

⁴⁴ Franko Potočnjak, *Iz Emigracije, knj. 2* (Zagreb, 1919), 18.

⁴⁵ Драгослав Јанковић и Богумил Храбак, прир. *Записници седница Министарског савета Србије: 1915–1918* (Београд: Архив Србије, 1976), 89, 101; Драгослав Јанковић, *Србија и југословенско питање 1914–1915. године* (Београд: Институт за савремену историју, Експорт-прес, 1973), 505–506.

⁴⁶ По новом календару.

⁴⁷ М. Bjelajac, P. Trifunović, *Između vojske i politike*, 88–93.

⁴⁸ Видети: Мирослав Б. Младеновић, *Села у власотиначком крају: (порекло – траг времена)* (Власотинце, 2018).

да га убију. Стражари су уперили пушку на пуковника Томића, који је успео да потегне пиштољ на њих. Напету ситуацију решио је ађутант пуковника Војислава Томића и обе стране спустиле су оружје. Због тога што су га зауставили и уперили оружје у њега пуковник Томић је на лицу места наредника Милосава Цокића и војника Радослава Марковића осудио на смрт, а за извршење казне задужио је његовог претпостављеног потпуковника Милана Прибићевића. Када су му предали наредбу, потпуковник Прибићевић им је рекао: „Не ваља. Ништа не ваља! Могу да вас спасим само ако вас одмах пошаљем у борбу, на прву линију”. Затим је наредбу о стрељању пресавио и ставио у свој џеп. Исте ноћи војници су са својом јединицом кренули у борбу, на прву линију фронта. Пошто је остао без чина Милосав Цокић је тражио од потпуковника Прибићевића да му се чин врати, што је он условио довођењем у штаб пука „живог језика”. Како је Милосав Цокић био изузетно храбар, он је заједно са Радославом Марковићем по месечини допузао до бугарске страже која је спавала. Просекао је жицу маказама, провукао се у ров, онесвестио бугарског војника, ставио му џак на главу, везао руке, ноге и живог га донео пред потпуковника Милана Прибићевића, који му је након тога вратио чин наредника.⁴⁹

О повлачењу српске војске у јесен 1915. године сећања је оставио војник Милорад А. Перуничкић из села Слатине код Чачка.

„Први прекобројни пук Комбиноване дивизије почео је одступање са положаја Вршка чука, код Зајечара. На челу пука био је командант, млади потпуковник Милан Прибићевић.

Октобарске јесење кише и лапавица, наше нагло одступање, а још наглије непријатељско гоњење, затим борбе нашег пука са непријатељем на Планиници код Зајечара, на Алексинцу, Прокупљу, Урошевцу и осталим местима, а затим тешки албански пролази ни у једном тренутку нису дали повода команданту Прибићевићу да се одвоји од нас, од својих војника, већ је свакад и увек био с нама. У борби је био први пред пуком, а у одступању ишао је последњи за пуком.

Сваког дана при одступању Прибићевић би нас својим говором храбрио и челичио. Уливао нам је наду у боље дане и у срећан исход рата по нас, тако да смо у тим тренуцима све муке заборављали и челичнији и храбрији даље отступали.

⁴⁹ Радосав Марковић, „Донео живог Бугарина”, у: *Три силе притисле Србију: приче Солунаца*, приредили Драгутин Паунић, Милија Ђорђевић (Београд: Народна књига, 1988), 115–126.

После Албаније наш пук је остао подуже у Елбасану и на околним положајима око Елбасна као заштитница целе српске војске и бежаније. Тек првих дана марта прешао је на Крф.

На основу једне наредбе команданта пука Прибићевића, за време шестодневног марша од Елбасана до Валоне, сви официри у пуку, па и сам командант ишли су пешке, а њихове коње јахали су болесни војници који нису могли да пешаче. Они би неминовно пропали да није било овог племенитог поступка команданта Прибићевића. Његовог белца јахао је један болесни војник, мислим родом из Крагујевца.”⁵⁰

Српским војницима било је запрећено најстрожим казнама, укључујући и смртну, за покушаје пљачке и крађе од албанског становништва током повлачења. Пуковски благајници били су задужени да новцем плаћају храну у случају да је пронађу код локалног становништва. Војници из састава Комбиноване дивизије у потрази за хлебом изазвали су инцидент и пушкарање са Албанцима из села Полисе у околини Драча. Том приликом убијена су двојица мештана, а шест српских војника изведено је пред Преки суд наређењем команданта дивизије генерала Михаила Рашића. Потпуковник Милан Прибићевић осудио је два војника на смртну казну стрељањем, док су четворица осуђена на по тридесет батина.⁵¹

Током повлачења српске војске преко Албаније Комбинована дивизија стално је вршила бочне одступне маршеве, вешто избегавајући опкољавање и заробљавање. Пред полазак пут Албаније у Призрену је дошло до сусрета краља Петра I Карађорђевића са командантом дивизије генералом Михаилом Рашићем. У извештају који је поднео краљу командант дивизије навео је да је услед дезертерства у Комбинованој дивизији од 11.000 остало тек 6.000 војника. Дивизија, а са њом и I прекобројни пук, повлачила се правцем Призрен – Љум Кула – Бицан – Дебар – Мирака и даље према Елбасну. Током повлачења она је остала ратна формација која је имала задатак да затвори правац непријатељу од Струге ка Елбасану и тако буде заштита прикупљању српске војске на обалама Јадранског мора у Албанији. Након извршеног задатка Комбинована дивизија се при-

⁵⁰ „Један сељак о поч. Милану Прибићевићу”, *Време*, год. XVII, бр. 5447, 15. март 1937, 4.

⁵¹ Mile Bjelajac, Gordana Krivokapić-Jović, *Prilozi iz naučne kritike – srpska historiografija i svet: (uticaj jugoslovenske krize na stranu i domaću historiografiju)*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011), 362.

купила и маршем од Елбасана преко Фијерија стигла у Валону, те је као претпоследња јединица српске војске бродовима пребачена на Крф.⁵²

Почетком марта 1916. године, према подацима достављеним од савезника преко војног изасланика у Паризу, распоред српских војника који су се повукли био је следећи: у Албанији се налазило око 10.000 војника, на Крфу 134.400, у Бизерти (Тунис) 10.624, у Солуну 4.584, а процене су говориле да се у Епиру налазило између 3.000 и 4.000 људи.⁵³ Српска војска је у својим извештајима наводила да је на Крф укупно било пребачено 151.828 официра и војника. Од овог броја на Крфу је од исцрпљености и болести умрло 7.750, а у Бизерти њих 2.524.⁵⁴ Врховна команда извршила је реорганизацију српске војске, која је била подељена на шест дивизија. Свака дивизија делила се на две пешадијске бригаде, које су у свом саставу имале два пешадијска пука, а сваки пук имао је три батаљона, при чему су три чете чиниле батаљон.⁵⁵ Остацима Вардарске дивизије, која је формирана 1915. године, током спроведене реорганизације придодати су остаци Комбиноване и Брегалничке дивизије. За команданта Вардарске дивизије именован је пуковник Милан Туцаковић, док је за начелника штаба именован пуковник Душан Трифуновић, који је ту дужност обављао у Комбинованој дивизији.⁵⁶

Потпуковник Милан Прибићевић је након реорганизације српске војске именован за команданта XXI пешадијског пука, који се налазио у саставу I бригаде Вардарске дивизије. Како је у његовом пуку било неколико познатих глумаца, јавила се идеја да се оснује позориште. У договору са командом основали су позориште Вардарске дивизије, костими су направљени од ђакова за храну, а затим фар-

⁵² М. Bjelajac, P. Trifunović, *Između vojske i politike*, 93–94.

⁵³ Далибор Денда, „Српска војска 1914–1918 (бројно стање, организација, формација и опремљеност)”, *Војноисторијски гласник – посебно издање: Први светски рат – 100 година касније*, (2019), 25.

⁵⁴ Горан Милорадовић, „Бројно стање српске војске на Солунском фронту 1916–1918. године и војно-политичка подршка руске империје Краљевини Србији”, у: *Русија/СССР и државност Србије/Југославије*, уредници Срђан Рудић, Константин В. Никифоров (Београд: Историјски институт; Москва: Институт за славистику Руске академије наука, 2018), 221–222.

⁵⁵ После опоравка на Крфу од пролећа 1916. српска војска била је организована у три армије чије су дивизије чинили војници свих позива, а њихова бројност била је слабија од оне на почетку рата. Прву армију чиниле су Моравска и Вардарска дивизија, Другу армију Шумадијска и Тимочка дивизија, а Трећу Дринска и Дунавска дивизија. Д. Денда, *н. д.*, 26.

⁵⁶ М. Bjelajac, P. Trifunović, *Između vojske i politike*, 97–98.

бани и на њима рађене сликовите националне шаре. Разни оклопи израђивани су од обичних лимених конзерви и кутија, док су мачеви израђивани од летава. Позорница је изграђена под ведрим небом, а репертоар је био националног карактера. Сведоци су забележили да је као глумац и говорник био ангажован и сам потпуковник Милан Прибићевић.⁵⁷ Након обуке која је изведена на полуострву Халкидики јединице Вардарске дивизије пребачене су јула 1916. на Солунски фронт испод Могленских планина.⁵⁸ Потпуковник Милан Прибићевић није дочекао почетак борби свог XXI пешадијског пука на Солунском фронту – новине *Велика Србија* објавиле су 10. августа 1916. године вест да је прихваћена оставка пешадијског потпуковника Милана Прибићевића на државну службу.⁵⁹ Пред одлазак из пука, окружен својим војницима, одржао је опроштајни говор:

„Тешког вас срца остављам и предајем другом команданту, али се тешим тиме што одлазим у Америку једним исто тако важним послом. Идем да нашу браћу, који су у Америци, прикупим и организујем, јер и они желе да поднесу своје жртве за ослобођење наше отаџбине. Остајте збогом и довиђења у Великој Југославији”.⁶⁰

Занимљиво је да је два дана касније недељник *Die Drau* на својим страницама донео вест о смрти Милана Прибићевића.⁶¹ Према сазнањима овога листа, различите гласине о његовој смрти појављивале су се и раније. Према једном таквом јављању као место његове смрти означено је Краљево, где је наводно био убијен од својих војника којима је командовао као мајор. Ову вест одбацио је *Hrvatski dnevnik*, који је навео како је мајор Милан Прибићевић, брат народног посланика Светозара Прибићевића, „нашао јуначку смрт у Босни и то у сребреничком срезу”.⁶² Погинуо је приликом уласка српске војске у Босну и Херцеговину 1914. године, а његов гроб наводно се

⁵⁷ Олга Марковић, „Српска војничка и заробљеничка позоришта у Првом светском рату”, *Театрон*, бр. 166–167, (2014), 160.

⁵⁸ М. Bjelajac, Р. Trifunović, *Između vojske i politike*, 98.

⁵⁹ Дневни лист *Велика Србија* излазио је у Солуну од 1916. до 1918, о њему је бригу водио српски конзулат у Солуну. Директор је био Александар Јовановић, а лист је доносио вести из земље и света, са фронтова, дописивање наших избеглица и њихових породица у домовини, записе о животу наших војника. *Велика Србија*, бр. 121, 10. август 1916, 2.

⁶⁰ „Један сељак о поч. Милану Прибићевићу”, *Време*, год. XVII, бр. 5447, 15. март 1937, 4.

⁶¹ *Die Drau* је био хрватски недељник који је излазио у Осијеку на немачком језику. Лист је био гласило хрватске Чисте странке права и њеног политичког вође Јосипа Франка.

⁶² *Hrvatski dnevnik* је био дневни лист који је излазио у Сарајеву.

налазио у селу Карина, на путу у Клотијевац, око три сата далеко од Сребренице. У коментару новинара листа *Велика Србија* наведено је да Аустријанци траже чак и гробове наших официра, али гроб Милана Прибићевића неће наћи. Истовремено новинар износи своје уверење како ће Милан Прибићевић, када се буде вратио из иностранства, „наћи гроб наших злотвора, макар га потражио чак у Пешти или Бечу”.⁶³

Након што је остала без могућности попуне војске регрутима, влада Краљевине Србије променила је став према ангажовању добровољаца. Од средине 1916. године добровољци добијају на значају, пошто су остали једини могући начин попуне јединица српске војске на фронту. Добровољачко питање било је од изузетне важности и за Југословенски одбор, који је још почетком 1915. пред српску владу изнео предлог о стварању „Јадранске легије”. У њене редове требало је да ступе Срби, Хрвати и Словенци поданици Аустроугарске монархије, а легија би се борила у саставу српске војске.⁶⁴ На војничку вредност добровољаца савезницима је указивао генерал Михаило Рашић, који је након расформирања Комбиноване дивизије распоређен на дужност српског војног представника у Француској. Он је амбасади Велике Британије у Паризу предочио могућност да би се у САД могло сакупити до 20.000 добровољаца за српску војску. Од Велике Британије тражила се помоћ за њихово прихватање на територији Канаде.⁶⁵ Коначно рад српске владе на прикупљању добровољаца убрзан је почетком јула 1916. године, када је генерал Божидар Терзић, министар војни, предложио да се у САД пошаље мисија на челу са потпуковником Миланом Прибићевићем. Он је у САД требало да оде као официр у оставци, а био је идеалан за ту мисију пошто је потицао из угледне и познате српске породице са Баније, а његов рођени брат Светозар био је један од политичких првака српског народа у Хрватској и Славонији. Као официр важио је за једног од оних неустрашивих бораца за које су кружиле приче да их „не бије куршум”.⁶⁶ Такође,

⁶³ *Велика Србија*, бр. 149, 6. септембар 1916, 3.

⁶⁴ М. Радојевић, *Научници и политика*, 164; Предраг М. Вајагић, „Срби из Сједињених Америчких Држава – добровољци у Великом рату”, у: *Добровољци у Великом рату: 1914–1918*, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић (Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања Београд; Нови Сад: Матица српска Нови Сад, 2018), 253–254.

⁶⁵ Богумил Храбак, „Сакупљање Југословена добровољаца у Северној Америци 1914–1916. године”, *Историјски зборник*, бр. 7, (1986), 186–188.

⁶⁶ ВА, ПЗ, к 111, ф 1, бр. 1/12, Телеграм ФЂОбр. 673 пуковника Божидара Терзића, српског министра војног српској врховној команди, Никола Поповић, прир. *Југословенски*

познавао је политичке прваке Срба из пречанских крајева, а имао је пуно личних познанстава међу Банијцима, Личанима и Кордунашима, чији менталитет је врло добро познавао.⁶⁷ Међутим, када је добио обавештење како је одређен за рад у мисији која је требало да прикупља добровољце у САД, потпуковник Милан Прибићевић није желео да напусти свој XXI пешадијски пук. Његову одлуку подржао је командант Прве армије генерал Петар Бојовић, који је сматрао да му је он као искусан официр неопходан у пуку. Сам Милан Прибићевић је сматрао за срамоту напуштање свог пука у тренутку када је на положајима Солунског фронта ишчекивао да ступи у борбу са непријатељем. Коначно свој пристанак дао је уз услов да му се за одлазак у САД изда наређење.⁶⁸

Пре поласка у САД потпуковник Милан Прибићевић је 31. августа 1916. године у Паризу доставио свом претпостављеном генералу Михаилу Рашићу *Меморандум о регрутовању и превозу Југо-словена из Америке за српску војску и План за рад на сакупљању добровољаца, Срба, Хрвата и Словенаца у Америци за српску војску*. План је полазио од неопходности споразума са Југословенским одбором у Лондону због бројности Хрвата у САД, који су имали потпуну већину. Такође, било је потребно синхронизовати акцију са мисијом епископа Варнаве Росића, који је по плану требало да буде послат у САД да среди црквене прилике међу српским исељеницима.⁶⁹ Као отежавајуће околности по деловање његове мисије у САД навео је нејединство како међу Србима, тако и међу Србима и Хрватима. Ово друго нејединство стално се продубљивало пропагандним активностима немачких и аустроугарских агената. Од пресудне важности било је да

добровољци 1914–1918: зборник докумената (Београд: Графос 1980), 96; Софија Божић, „Почетак политичке активности Милана Прибићевића у Краљевини СХС/Југославији (1918–1923)”, *Токови историје*, год. XXXIX, св. 3, Београд, (2006), 7–8.

⁶⁷ Б. Храбак, н. д., 189.

⁶⁸ Телеграм бр. 496 Матије Бошковића, српског посланика и Лондону, српском министру иностраних послова, у: *Југословенски добровољци 1914–1918*, 97.

⁶⁹ Од овог плана се одустало и епископ велешко-дебарски Варнава Росић није послат у САД. Уместо њега 1917. по други пут током рата у САД је стигао јеромонах Николај Велимировић. О његовој другој мисији видети: Предраг М. Вајагић, „Мисија Николаја Велимировића у Првом светском рату”, у: *Улога и значај свештеника у балканским и Првом светском рату*, уредник Видоје Голубовић (Београд: Удружење ратних добровољаца 1912–1918 њихових потомака и поштовалаца; Бијељина: Удружење ратних добровољаца 1912–1918 њихових потомака и поштовалаца, 2021), 72–84.

деловање мисије буде организовано тако да не повреди неутралност САД која је била на снази.⁷⁰

Начин рада на прикупљању добровољаца био је заснован на путовању по градовима и српским исељеничким колонијама широм САД. План је био да се наши исељеници позивају на „народна села“, где би им певао гуслар Петар Перун Перуновић. Скупове би пратила „погодна предавања“, а Прибићевић је рачунао да ће појава гуслара Перуновића привући „наш народ“ у САД пошто је одрастао на народним епским песмама. Сам Прибићевић требало је да буде дискретан, а за јавне акције били би задужени слабо упадљиви људи. У јавности је требало иступати са информацијама да је његова мисија окренута ка сакупљању радне снаге за рад у фабрикама муниције које су се налазиле у Француској и Енглеској. У случају да непријатељска пропаганда то покуша да оспори у америчкој јавности, одговор је требало да буде негирање и побијање тих навода. Такође, намеравао је да искористи организацију Српске народне одбране у САД, са којом је постојала веза још из времена пре рата. Код америчких званичника требало је да се представља као бивши официр српске војске, који је дао „оставку“ на положај.⁷¹

О почетку свог рада у периоду октобар – децембар 1916. године потпуковник Милан Прибићевић поднео је детаљан извештај својим претпостављенима. У октобру, одмах по доласку у САД, имао је састанак са Михајлом Пупином, који је у том тренутку био председник организација Савеза сједињених Срба „Слога“ и Српске народне одбране, као и конзул Краљевине Србије. Након тога је посетио Пају Радосављевића, председника Српског православног савеза „Србобран“. Током разговора са њима као предводницима српских исељеника у САД упознао их је са циљевима своје мисије. Након тога позвао је на састанак Милана Марјановића, изасланика Југословенског одбора, преко кога је ступио у контакт са римокатоличким свештеником дон Ником Гршковићем, једним од предводника хрватских исељеника. Као највећи проблем видео је подељеност међу Србима, која се није

⁷⁰ Меморандум о регрутовању и превозу Југословена из Америке за српску војску; План за рад на сакупљању добровољаца, Срба, Хрвата и Словенаца у Америци за српску војску, *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца: 1914–1918 г.*; књ. 21, 1916 и 1917. година, *Рововска војна српске војске на Солунском фронту. I период рововске војне* (Београд: Главни ђенералштаб, 1931), 652–658, ВА, ФВКС, П16, к 1, ф 1, бр. 24/1, План за рад на сакупљању добровољаца, Срба, Хрвата и Словенаца у Америци за српску војску.

⁷¹ Исто, 658–659.

завршавала на нивоу сукоба између „Слоге” и „Србобрана”, већ су оба савеза унутар себе имала опозициону струју која се борила да сруши постојећу управу. Интензитет сукоба зависио је од међусобног оптуживања свих актера у српској штампи, а највеће проблеме правио је лист *Српски дневник*, који се водио као независан, величао је Михајла Пупина, а нападао све његове противнике и неистомисљенике. До краја 1916. потпуковник Прибићевић успео је да обиђе српске и хрватске исељеничке колоније у Њујорку, Филаделфији, Кливленду, Питсбургу, Стелтону, Мекиспорту, Џонстону и готово све колоније у Пенсилванији. На свим сусретима са исељеницима тумачио им је циљеве борбе српског народа, нудио доказе да ће Србија победити, као и да је јединство свих јужнословенских народа са Србијом сигурно и да ће доћи тренутак када ће оно бити манифестовано приликом ослобођења наших територија. Предвиђања потпуковника Прибићевића била су да ће до краја 1917. пут Европе у српску војску кренути до 10.000 добровољаца. На крају свог извештаја навео је да верује како би све послове могао да заврши до краја фебруара 1917. године, након чега је изразио жељу да се врати у свој пук на Солунском фронту.⁷²

У жељи да уједини српско исељеништво у САД потпуковник Милан Прибићевић покушао је да два међусобно супротстављена савеза окупи у оквирима организације Српске народне одбране. Његов план је био да Српска народна одбрана делује на читавој територији САД са задатком сакупљања добровољаца за српску војску. На тај начин требало је смањити утицај који је Михајло Пупин имао на део српских исељеника. Међутим Михајло Пупин је лако прозreo праве намере шефа српске мисије, због чега је према деловању Српске народне одбране заузео негативан став и није се укључио у активности које је она предузимала. То је био сигнал за Пупиновог блиског сарадника Милана Јевтића да на страницама *Српског дневника* започне са серијом текстова који су омаловажавали Српску народну одбрану. Исељеници окупљени око Савеза „Србобран” стали су на страну Милана Прибићевића.⁷³

⁷² Извештај потпуковника Милана Прибићевића о свом раду на прикупљању добровољаца у Северној Америци од почетка октобра до почетка децембра 1916. године, у: *Југословенски добровољци 1914–1918*, 152–165.

⁷³ Ubavka Fejić Ostojić, *Sjedinjene Američke Države i Srbija 1914–1918* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1994), 129–130; Драгољуб Живојиновић, *У потрази за заштитником: студије о српско-америчким везама: 1878–1920. године* (Београд: Албатрос плус, 2010), 75–76.

Други извештај о деловању војне мисије потпуковник Милан Прибићевић упутио је својим претпостављенима 28. марта 1917. године. У уводном делу приказао је околности везане за формирање и почетак рада Српске народне одбране, при чему су два централна одбора била организована у Чикагу и Детроиту како би били што ближи исељеничким колонијама. Следећа тачка његове мисије била је Канада, коју је лично посетио како би договорио детаље везане за боравак добровољаца на њеној територији. Постигнут је договор да се ради на томе да добровољци што мање бораве у Канади и да се максимално убрза њихово укрцавање на бродове. Након тога посетио је исељеничке колоније у Торонту, Хамилтону, Веланду и Фелсфју. Успостављена су четири обавештајна пункта са задатком да воде пропаганду у корист Краљевине Србије у канадској јавности, односно да сакупљају добровољце.⁷⁴

Америчке власти активно су пратиле деловање српске војне мисије, али њеним члановима нису прављене никакве сметње. Потпуковник Милан Прибићевић истрајавао је на идеји да његово присуство треба временски ограничити на још два месеца, током којих би поставио темеље и принципе деловања организације Српске народне одбране која би сакупљала и слала добровољце у српску војску. На крају извештаја молио је српску владу за пуно поверење према раду његове мисије, као и да се прихвате сви њихови предлози. Он је очекивао да ће у скорије време доћи до прекида дипломатских односа између САД и Аустроугарске монархије, што би умногоме олакшало његов даљи рад. Улазак САД у рат доносио је опасност да српски исељеници ступе у њену војску, што је требало по сваку цену избећи.⁷⁵ Према извештајима, први период акције потпуковника Милана Прибићевића на сакупљању добровољаца у САД окончан је са августом 1917. године. Укупно је ка Северној Африци и логору у Бизерти послато 2.166 добровољаца.⁷⁶

Извештај о раду своје мисије у периоду од средине фебруара до Видовдана 1917. потпуковник Милан Прибићевић поднео је гене-

⁷⁴ Извештај потпуковника Милана Прибићевића о свом раду у Америци од децембра 1916. до марта 1917. године, у: *Југословенски добровољци 1914–1918*, 169–172.

⁷⁵ Исто, 173–178.

⁷⁶ Предрог М. Вајагић и Владимир М. Павлов и Дејан М. Маодуш, *Амерички Срби добровољци српске војске у Великом рату* (Бачка Паланка: Друштво наставника историје Бачке Паланке, Удружење ратних добровољаца 1912–1918 њихових потомака и поштовалаца Бачка Паланка, Београд: Удружење ратних добровољаца 1912–1918 њихових потомака и поштовалаца, 2024), 217.

ралу Михаилу Рашићу 29. јуна 1917. године. Једна од најзначајнијих активности био је његов рад на јачању Српске народне одбране, у оквиру чега је посетио многобројне исељеничке колоније где су основане месне организације. У свакој прилици покушавало се измирење међу завађеним странама. Велике сметње у раду чинило му је писање *Српског дневника*. Што се тиче његовог односа са Михајлом Пупином, он је био љубазан у директним сусретима, али његов став према сакупљању добровољаца био је „хладан“, при чему ниједним гестом није дао подршку акцији. У великом броју српских исељеничких колонија гостионичари и трговци су одлазак људи у добровољце сматрали својом личном штетом, због чега су јавно и тајно иступали против његове акције.⁷⁷

Нови извештај генералу Михаилу Рашићу потпуковник Прибићевић поднео је већ 29. јула 1917. У циљу што ефикаснијег сакупљања добровољаца предлагао је да се од америчких власти затражи озваничење његове мисије, сагласност за отварање кампа на територији САД, долазак српских официра и подофицира у тај камп, као и да САД на себе преузму издржавање и наоружавање добровољаца српске војске.⁷⁸ Остварење ових идеја у стварности имало би великог одјека јер би се агитација тиме још више појачала и допрла до многих Југословена, а нарочито Хрвата и Словенаца. Сматрао је како би у том случају Хрвати и Словенци радије улазили у српску војску која би била на територији Америке. Потпуковник Прибићевић истрајавао је на ставу како може да окупи између 5.000 и 10.000 добровољаца, али да су му за то потребна новчана средства. Није могао тачно да одреди до ког времена би трајала главна регрутација. Покрет је већином захватио Србе, полако је захватао Хрвате, док су Словенци били „потпуно мртви“. Такође, започело се са регрутовањем добровољаца родом из Црне Горе, при чему су они били у обавези да потпишу изјаву како неће напустити српску војску до завршетка рата, па ни ако их позове краљ Никола I Петровић.⁷⁹

⁷⁷ Војном Изасланику код Француске Врховне Команде, у: *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца: 1914–1918 г. Књ. 23, 1917. година, Рововска војна српске војске на Солунском фронту. II период рововске војне, Дефанзива српске војске* (Главни ђенералштаб Београд, 1933), 695–707.

⁷⁸ САД су ушле у Први светски рат на страни Антанте 6. априла 1917.

⁷⁹ Извештај пов. бр. 61 Милана Прибићевића ђенералу Михаилу Рашићу, српском војном изасланику при француској Врховној команди, у: *Југословенски добровољци 1914–1918*, 182–186.

Током лета 1917. у мисију потпуковника Прибићевића послати су резервни поручник Павле Јовановић и потпоручник Константин Јоксимовић, а у јесен исте године у САД су стигли мајор Срдан Гајић, коњички капетан II класе Вјекослав Фон, резервни капетан II класе Стеван Милутиновић, пешадијски поручник Милан Рајковић, резервни поручник Владимир Скобла, резервни потпоручник Јосип Чејка, резервни потпоручник Александар Стефановић, наредник Рад. Дукић, наредник Сава Гаврилов, наредник Свет. Радуловић, наредник Вјекослав Мандић и наредник Андрија Ђурчић.⁸⁰ Приликом њиховог избора водило се рачуна да се изаберу официри „задојени” идејом југословенства. Тиме се требало добити на другачијем поступању са добровољцима од оног које је важило код српског војника.⁸¹ Дотадашњи рад потпуковника Милана Прибићевића генерал Рашић је 1. августа 1917. године повољно оценио. Као његов надређени сматрао је како „врло добро разуме и руководи послом, који му је поверен”.⁸²

Повлачење Михајла Пупина са места председника организације Српске народне одбране за последицу је имало интензивирање напада *Српског дневника* на потпуковника Милана Прибићевића. Одлазећи у мисију која му је била поверена на територији САД, у основи свог плана деловања он је имао југословенски концепт уједињења јужнословенских народа. Реална слика била је условљена организовањем и стањем у коме се налазило српско, хрватско и словеначко исељеништво у САД, због чега је остварење овог плана у старту било осуђено на неуспех. Хрватски и словеначки исељеници имали су велике резерве и опрез када је било у питању уједињење са Србијом; полазна тачка била је бојазан од могуће српске превласти у новој држави. Међу њима је преовладавало мишљење да ће њихова будућност бити сигурнија у Аустроугарској монархији. Магловита основа на којој је требало да се изврши уједињење у нову државу, као и политички представници хрватског и словеначког народа који су заговарали ту идеју у оквиру Југословенског одбора нису били фактори који су могли да их мобилишу. Ни у редовима српског исељеништва стање није било ништа боље – дубока подела између вођа, а затим и чланова два српска савеза „Слоге” и „Србобрана”, отежавала

⁸⁰ П. Вајагић, В. Павлов, Д. Маодуш, н. д., 222.

⁸¹ , ВА, П16, к 1, ф 3, бр. 28, Писмо бр. 1785 генерала Михаила Рашића, српског војног изасланика при француској Врховној команди, српском министру војном.

⁸² Од делегата ђенерала Рашића, у: *Велики рат Србије*, књ. 23, 693–695.

је рад мисије. Покушаји потпуковника Прибићевића да их стави под контролу давали су само привид успеха. До доласка потпуковника Прибићевића, Пупин је као један од предводника српских усељеника имао став како су Србији потребнији новац и дипломатска подршка за борбу коју је водила. Такав став имале су и америчке власти, којима није одговарало да емигранти из Европе, који су као радници били преко потребни индустрији САД, одлазе да се боре у рату.⁸³

У свом последњем извештају генералу Михаилу Рашићу 28. фебруара 1918. године потпуковник Милан Прибићевић затражио је да буде разрешен дужности шефа мисије за сакупљање добровољаца у САД, као и да се врати на Солунски фронт на командну дужност у јединици коју је напустио. Посебно је молио да му се на команду доделе добровољци које је послао у српску војску пошто им је дао реч да ће у борби бити уз њих. Главни разлози због којих је донео овакву одлуку били су: деловање мисије је у мањем делу било војничко, а у већем национално-политички, успех мисије зависио је од југословенске политике Србије која није показивала разумевање према осећањима и тежњама Хрвата и Словенаца, највећа сметња раду мисије било је деловање Михајла Пупина и групе његових присталица окупљених око редакције листа *Српски дневник*, рад мисије ни после уласка САД у рат није био озваничен.⁸⁴

Читаоци листа *Американски Србобран* обавештени су 15. марта 1918. године да се потпуковник Милан Прибићевић по својој жељи враћа на Солунски фронт.⁸⁵ Српска војна мисија у САД наставила је са радом, а руковођење њеним радом преузео је мајор Срдан Гајић. Последње обраћање потпуковника Милана Прибићевића као шефа војне мисије било је 24. априла 1918, када је издао наредбу о новој

⁸³ Милан, Мицић, *Српско добровољачко питање у Великом рату: (1914–1918)* (Ново Милошево: Банатски културни центар; Београд: Радио-телевизија Србије, 2014), 165–166; Милан Мицић, „Добровољци српске војске у Првом светском рату”, у: *Први светски рат*, уредници Слободан Владушић, Ђорђе Ђурић (Нови Сад: Матица српска, 2015), 261, 267; Милан Мицић, „Михајло Пупин и прикупљање добровољаца за српску и црногорску војску у САД 1914–1918.”, у: *Елите у Великом рату*, уредници Мирослав Јахимовић, Владимир Иванишевић, Ивана Петровић (Нови Сад: Архив Војводине, 2017), 37–38; Милан, Мицић, *Американци српски добровољци из САД 1914–1918* (Ново Милешево: Банатски културни центар, 2018), 82–83.

⁸⁴ Извештај стр. пов. бр. 179 потпуковника Милана Прибићевића ђенералу Михаилу Рашићу, српском војном изасланику при француској Врховној команди, у: *Југословенски добровољци 1914–1918, 192–196*.

⁸⁵ „Најновије стање рата и наша дужност 4”, *Американски Србобран*, бр. 909, 15. март 1918, 2.

организацији мисије у САД након доласка додатних официра и подофицира.⁸⁶

Најбољу оцену резултата мисије потпуковника Милана Прибићевића дао је српски посланик у Вашингтону Љубомир Михаиловић. Он је у свом извештају председнику српске владе од 27. марта 1918. године изнео мишљење како је акција коју је водио Прибићевић имала успеха јер је за више од годину дана у српску војску послато близу 4.000 добровољаца. У српској средини Прибићевић је учинио и постигао много, а што се тиче сакупљања добровољаца међу осталим јужнословенским народима, ту је било потребно ангажовање хрватских и словеначких исељеничких организација. Његова процена је била да ће Срби наставити да се јављају за добровољце, док се то код Хрвата и Словенаца није могло очекивати у дужем периоду.⁸⁷

Према реферату непознатог аутора састављеног за потребе Министарства иностраних послова 26. марта 1918. године, до тог тренутка у састав српске војске ушло је 2.479 добровољаца, док их је 524 било на путу или су дошли у Француску, што је у збиру 3.003 добровољаца. Према извештају мајора Срдана Гајића, који је послат након што је потпуковник Милан Прибићевић напустио територију САД, у другом периоду његове акције, септембар 1917 – мај 1918. године, пут Европе је из логора у Канади отишло 1.889 добровољаца, из Њујорка за Бордо кренуло је 86 људи, док се у канадском логору налазило још 655 добровољаца.⁸⁸

Све заједно, током другог периода акције потпуковника Милана Прибићевића сакупљено је 2.630 добровољаца, док је укупно за време његовог боравка у САД сакупљено 4.796 добровољаца.⁸⁹ Ова бројка незнатно се разликовала од броја у извештају који је сачинило Министарство војно по захтеву Министарства иностраних дела. Број добровољаца приспелих из САД који су се 16. јула 1918. године налазили у јединицама српске војске на Солунском фронту износио је 2.297, у логору Бизерта на обуци се налазило 1.469 добровољаца,

⁸⁶ „Проширење рада у српској војној мисији”, *Американски Србобран*, бр. 940, 21. април 1918, 1.

⁸⁷ Извештај пов. бр. 195 српског посланства у Вашингтону Николи Пашићу, председнику Министарског савета и министру иностраних послова, у: *Југословенски добровољци 1914–1918*, 209–211.

⁸⁸ Извештај мајора Срдана Гајића (без датума) у: *Југословенски добровољци 1914–1918*, 121.

⁸⁹ *Исто*; Извод из реферата о добровољачком питању састављеног у српском Министарству иностраних послова, у: *Југословенски добровољци 1914–1918*, 203, 207.

док је у Француској било њих 807, укупно 4.573. Најмањи број послатих добровољаца навео је посланик Љубомир Михаиловић, који у телеграму од 24. јула 1918. наводи број од 4.266 добровољаца, од којих је у Европу стигло њих 3.611, док се у Канади налазило 655 људи.⁹⁰

Извештај о резултатима рада мисије потпуковника Милана Прибићевића, на основу мишљења генерала Михаила Рашића, за председника српске владе сачинио је и министар војни ђенерал Божидар Терзић 19. јуна 1918. године. У извештају је наведено како се по доласку у САД потпуковник Прибићевић сусрео са великом поделом међу српским исељеницима, коју је он наизглед смирио, али је она врло брзо обновљена. До краја фебруара 1917. године било је прикупљено око 3.000 добровољаца, већином Срба из Аустроугарске монархије, око 200 Хрвата и неколико Словенаца. Највише су се у добровољце јављали Срби родом из Лике, Војводине и Босне. Слаб одзив Хрвата и Словенаца правдао се јаком аустроугарском пропагандом на тлу САД. У поређењу са сличном акцијом коју су водили Чеси и Пољаци, чије исељеништво је било милионско, српска акција била је успешнија. Срби су били подељени на групу која је подржавала акцију војне мисије, док су другу групу водили људи родом из Србије који су се бавили новинарством и пропагандом. Поступци друге групе објашњавали су се претпоставкама како су они били више америчке патриоте него српске и да су својим деловањем покушавали да подигну свој значај, односно да су били српске патриоте који су подржавали идеју „Велике Србије” противећи се југословенском уједињењу. Ти људи нису имали довољно угледа, због чега су се „прилепили” уз Михајла Пупина. Они су се крили иза његовог угледа, а он је порицао да има везе са њима, правдајући се да нема времена да чита њихове новине. Обе сукобљене стране покушале су да за себе придобију војну мисију. Овај сукоб компромитовао је читаво наше исељеништво, пошто нас је у очима Американаца представљало као свађалачки народ. Генерал Михаило Рашић био је мишљења како је Прибићевић имао личне амбиције, које су се могле толерисати пошто су биле у складу са државним интересима.⁹¹ Укупно је у периоду од 6. фебруара 1917. до

⁹⁰ Телеграм бр. 816 српског посланства у Вашингтону српском Министарству иностраних дела, у: *Исто*, 218.

⁹¹ Писмо пов. ФЂОбр. 10063 српског Министарства војног Николи Пашићу председнику Министарског савета и министру иностраних дела, у: *Југословенски добровољци 1914–1918*, 213–214.

30. октобра 1918. године, према Главном списку југословенских добровољаца дошавших из Америке, било 5.658 добровољаца.⁹²

Након повратака на Солунски фронт потпуковник Милан Прибићевић поново је ступио у војну службу. Није му се испунила жеља да буде распоређен у XXI пешадијски пук, који се након нове реорганизације српске војске налазио у саставу Југословенске дивизије. Због одлуке Врховне команде да буде официр на располагању у позадини фронта није имао прилику да командује са добровољцима које је из САД послао у српску војску. Тек након пробоја Солунског фронта и уласка српске војске на територију Србије 16. октобра 1918. добио је распоред у штабу Дринске дивизије.⁹³ Након што је српска војска прешла границе Аустроугарске монархије 5/6. новембра 1918. године јединице Дринске дивизије су преко територије Срема ушле у Вуковар, а затим су наставиле своје напредовање даље кроз Славоунију.⁹⁴

Регент Александар Карађорђевић одлучио је да у Загреб пошаље потпуковника Душана Симовића као свог изасланика, који је требало да пренесе Народном вијећу Словенаца, Хрвата и Срба (СХС) његове поздраве и спремност да изађе у сусрет свим њиховим жељама везаним за одржавање реда и мира, као и заштите националних граница. Пре поласка потпуковник Душан Симовић састао се са Валеријаном Прибићевићем, који се налазио у Београду и од кога је требало да добије писмо за Светозара Прибићевића, који је био потпредседник Народног вијећа СХС. Приликом састанка Валеријан Прибићевић је изразио негодовање због тога што у ову важну политичку мисију није послат потпуковник Милан Прибићевић. Писмо за Светозара Прибићевића предао је тек након молбе Момчила Нинчића, министра грађевине у српској влади.⁹⁵ Потпуковник Душан Симовић је од начелника штаба Врховне команде војводе Живојина Мишића добио

⁹² Број добровољаца из САД био је нешто већи јер списком нису обухваћени добровољци који су послати пре него што је установљен списак, потпуковник Милан Прибићевић започео је своју мисију X 1916. Архив Војводине, Фонд 496 Лични фонд Михајла Стојаковића, кутија 2, Главни списак Југословенских добровољаца дошавших из Америке од 6. фебруара 1917. до 30 октобра 1918.

⁹³ Ратна ранг-листа активних официра и војних чиновника 1917–1918 (стање на дан 5. јануара 1919), Солун, 1918, 16.

⁹⁴ За улазак српске војске на територију Војводине видети: Предраг М. Вајагић, „Улазак српске војске у Војводину новембра 1918. године”, *Војно дело*, год. 70, бр. 2, (2018), 559–577.

⁹⁵ Bogdan Krizman, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu: hrvatsko-srpski politički odnosi* (Zagreb: Globus, 1989), 335.

инструкције да успостави везу између српске војске и владе Народног вијећа СХС.⁹⁶ У својим забелешкама потпуковник Симовић записао је како је неколико дана после њега у Загреб стигао потпуковник Милан Прибићевић, коме је на железничкој станици свечани дочек приредио брат Светозар и његове присталице. Званично он није имао никакву функцију, али користећи позицију свога брата мешао се у рад Председништва Народног вијећа СХС, чијим је састанцима редовно присуствовао.⁹⁷

Када је специјални воз са изасланицима Народног вијећа СХС кренуо из Загреба ка Београду 27. новембра 1918. године, међу путницима се налазио и потпуковник Милан Прибићевић. Након што је воз у касним вечерњим сатима стигао у Земун, изасланици су се сместили у хотел, а Прибићевић се одвојио од њих и лађом прешао у Београд. Он је известио регента Александра Карађорђевића да су изасланици стигли, а том приликом унапређен је у чин пуковника.⁹⁸

Након проглашења уједињења 1. децембра 1918. године на захтев Народног вијећа СХС Врховна команда српске војске послала је у Загреб војну мисију на челу са пуковником Миланом Прибићевићем. Наредба о деловању мисије издата је 3. децембра 1918, а поред пуковника Милана Прибићевића њени чланови су били дотадашњи изасланик Врховне команде српске војске потпуковник Душан Симовић, који му је потчињен, затим потпуковник Милисав Антонијевић, те по један коњички, инжињерски мајор или капетан и по један поручник или потпоручник. Први задатак мисије било је формирање шест пешадијских пукова (Загребачког, Љубљанског, Карловачког, Бањалучког, Сплитског и Петроварадинског). Наредбом је било предвиђено да Друга српска армија издвоји из југословенских пукова један батаљон од 400 људи за Загребачки пук и један батаљон за Љубљански пук, док је Прва српска армија требало да издвоји по једну чету за остала четири пука, и то 100 људи из Босне за Бањалучки, 100 људи из Далмације за Сплитски, 100 људи из Срема за Петроварадински и 100 људи из Лике за Карловачки пук. Новостворени пукови требало је да буду језгро нове војске, а осим војничких задатака, требало је да послуже за пропаганду и агитацију. Шеф војне мисије пуковник

⁹⁶ Marina Štambuk-Škalić i Zlatko Matijević, *prir., Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918–1919 – izabrani dokumenti* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2008), 445.

⁹⁷ B. Krizman, *n. d.*, 380.

⁹⁸ B. Krizman, *n. d.*, 354; „Производства официра“, *Вечерње новости*, бр. 36, 29. новембар 1918, 1.

Прибићевић предлагао је Врховној команди формирање још једног пука од чета које су биле у Вараждину, Вировитици и Пожеги, те војника бившег 16. аустроугарског пука у Бјеловару, међутим овај пук никада није формиран. Било је потребно више месеци да се формира нових шест пукова, да се попуне људством и официрима и постану борбено употребљиве јединице.⁹⁹

Именовањем пуковника Милана Прибићевића за шефа Српске војне мисије регент Александар Карађорђевић испунио је жељу његове браће Светозара и Валеријана. С друге стране, таква одлука довела је до незадовољства потпуковника Душана Симовића. Он је из тог разлога поднео захтев војводи Живојину Мишићу да га преведе у резерву, пошто је у именовању пуковника Милана Прибићевића видео израз неповерења у његов рад. Његов захтев био је одбијен, а између ове двојице српских официра владала је атмосфера неповерења.¹⁰⁰

Примарни задатак пуковника Прибићевића био је да у сарадњи са војним одсеком Народног вијећа СХС започне процес стварања нове „народне војске” уместо бивше аустроугарске која је требало да се распусти. Нова војска требало је да буде састављена од делова српске војске и „југословенских легија”. Деловање српске војне мисије наилазило је на отпор Мате Дринковића, који се налазио на челу војног одеса Народног вијећа СХС.¹⁰¹ Српска војна мисија у Загребу почела је да делује од 10. децембра 1918. године.¹⁰² Након доласка у Загреб пуковник Прибићевић успоставио је сарадњу са потпуковником бивше аустроугарске војске Славком Кватерником, који је изразио лојалност Народној мисији СХС.¹⁰³ Пре званичног почетка деловања Српске војне мисије пуковник Прибићевић се сусрео са кризном ситуацијом када је дошло до сукоба дела побуњених припадника 25. и 53. пука бивше аустроугарске војске са Народном стражом и соколовима у Загребу 5. децембра 1918. године. Врховна команда српске војске дала је сва овлашћења пуковнику Прибићевићу за одржавање реда и мира, за шта је лично одговарао. За команданта града имено-

⁹⁹ Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS: 1918–1921* (Beograd: Narodna knjiga, 1988), 48–49, 10.

¹⁰⁰ B. Krizman, *n. d.*, 346.

¹⁰¹ M. Bjelajac, *n. d.*, 48.

¹⁰² Dragoslav Janković i Bogdan Krizman, *prir., Građa o stvaranju jugoslovenske države: (1. I – 20. XII 1918). Tom 2* (Beograd: Institut društvenih nauka, Odeljenje za istorijske nauke, 1964), 706.

¹⁰³ *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba*, 158.

ван је потпуковник српске војске Милисав Антонијевић, који је 6. децембра разоружао све припаднике 25. и 53. пука бивше аустроугарске војске. Сви даљи захтеви Народног вијећа СХС који су се тicali безбедоносних проблема и употребе војске морали су бити предати пуковнику Прибићевићу или потпуковнику Кватернику, који су једини имали овлашћења да издају наређења војсци.¹⁰⁴

Преко пуковника Милана Прибићевића ишла је линија којом се обавештавао регент Александар Карађорђевић о стању у Далмацији и територијалним споровима нове државе Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца са Италијом. Између осталог један од проблема била је хитна набавка жита за потребе становништва Далмације.¹⁰⁵ Локалне власти захтевале су да их пуковник Прибићевић, као представник српске војске, посети ради решавања проблема на терену. Један од тих захтева стигао је из Пожешке жупаније, где су се појавили большевички агитатори. Њихова акција била је нарочито прихваћена од бивших аустроугарских војника, због чега је претила опасност од избијања револуције, а од пуковника Прибићевића се тражила хитна реакција.¹⁰⁶ Приликом појављивања у јавности пуковник Милан Прибићевић је најчешће био у друштву бившег бана Хрватске, Славоније и Далмације Антуна Михаловића. Тако је заједно са њим присуствовао великим демонстрацијама на којима је било присутно више од 50.000 људи. Демонстранти у Загребу протестовали су против акција које је Италија предузимала у Истри и Далмацији. На крају демонстрација организована је протестна шетња коју су предводили бан Михаловић и пуковник Прибићевић.¹⁰⁷

Боравак у Загребу пуковнику Прибићевићу омогућио је да после дужег времена буде са рођеним братом Светозарем. Као један од политичких предводника српског народа у Хрватској и Славонији, Светозар Прибићевић био је политички ангажован у првим месецима постојања Краљевства СХС. Под његовим утицајем у политику је ушао и пуковник Милан Прибићевић. У свом писму које је крајем 1918. године упутио Анти Трумбићу, председнику Југословенског одбора и министру иностраних послова у првој влади Краљевства СХС, као најважнији задатак у том тренутку навео је „формирање модер-

¹⁰⁴ *Isto*, 159, 424.

¹⁰⁵ *Isto*, 345–348.

¹⁰⁶ *Isto*, 529–533.

¹⁰⁷ „Протести скупштине против Талијана”, *Вечерње новости*, бр. 59, 27. децембар 1918, 1.

не странке, која би морала постати странком југословенске већине за конституанту”.¹⁰⁸ Као таква наметала се Југословенска демократска странка, која је основана фебруара 1919. у Сарајеву, а у којој је важну улогу имао Светозар Прибићевић. Убрзо након тога пуковник Милан Прибићевић поднео је захтев за пензионисање, који му је усвојен 20. марта 1919. године. Решење о пензионисању и превођењу у резервни састав војске као министар војни потписао му је генерал Михаило Рашић.¹⁰⁹ Овим је окончана официрска каријера Милана Прибићевића, а започела политичка, кандидовањем на изборима за посланика Уставотворне скупштине.

Убрзо након што је напустио војну службу Милан Прибићевић оженио се Ружом Бошковић, ћерком генерала Павла Бошковића.¹¹⁰ За време боравка у САД Прибићевић се занимао за ранчерски начин узгоја стоке и обраде земље. Пошто се одрекао привилегија које је имао као народни посланик почетком 1923. године као колониста населио се на Косово, у Велику Реку код Вучитрна, где је купио имање. Убрзо му се прикључио и брат Адам Прибићевић, који се населио у колонији Доњи Сврачак, која је била основана поред села Недаковца код Вучитрна. За веома кратко време Милан и Ружа Прибићевић подигли су кућу, око које су по узору на америчке ранчеве засадили винограде и воћњаке, а основали су и ергелу коња. У њиховој кући Ружа је свирала клавир, док је Милан од дрвета правио комаде ситног намештаја. Били су поштовани од народа са којим су живели, а Ружа је била активна у организовању здравствених, домаћичких и других курсева за жене. Прибићевићи су били ктитори цркве Свете Тројице која је подигнута у Великој Реци 1926, а њиховим залагањем

¹⁰⁸ Lazar Marković, *Jugoslovenska država i hrvatsko pitanje: (1914-1929)* (Beograd: Geca Kon, 1935), 228.

¹⁰⁹ *Службени војни лист*, год. 38, бр. 10, 14. април 1919, 200.

¹¹⁰ Павле Бошковић (Рума, 1849 – Београд, 1923), генерал војске Краљевине Србије и управник Војне академије од 1900. до 1901. Присталица краља Александра Обреновића, након Мајског преврата 1903. године припадао је контразавереничкој групи официра. Његова супруга Милица била је ћерка генерала Милутина Јовановића. Имали су седморо деце: Милутина (као резервни мајор погинуо новембра 1914. на Варовници код Раље), Боровоја (као резервни капетан I класе погинуо крајем септембра 1915. код Смедерева), Марка (умро као дете), Милисав (један од 1.300 каплара, после рата грађевински инжењер), Десанку (удата за капетана Милана Новаковића, који је као контразавереник након Нишке афере 1903. осуђен на затворску казну, а након одслужене казне основао Друштво за законско решење питања завереника убица; више пута је хапшен, а у затвору је убијен септембра 1907), Љубицу (удата за генерала Љубомира Марића, министра војске и морнарице од 1936. до 1938) и Ружу. Душица Бојић, *Сећања породице и мемоари генерала Љубомира Марића: (1878-1960)*, Београд: Историјски музеј Србије, 2017, 24–32.

1927. године подигнута је и здравствена амбуланта. Пошто нису имали деце Милан и Ружа Прибићевић усвојили су девојчицу Десу, која је била родом са Кордуна.¹¹¹

У својим сећањима Владимир Велебит¹¹² оставио је опис живота браће Прибићевић на Косову. Према његовом мишљењу Милан и Адам Прибићевић су се као колонисти населили на Косову из „чистог идеализма, слиједом косовског мита и наивне српске националне свијести”. Милан је хтео да својим примером покаже како човек из града може поднети тешкоће живота и рада на селу. То је био живот у селу где је био окружен Албанцима, које је покушавао да просветли и описмени. Кућа коју је саградио била је скромна, а захваљујући пуковничкој пензији могао је да набавља пољопривредни алат и купује стоку. Са братом Адамом није се често виђао пошто су се разишли по питању политике. Милан је био симпатизер социјалистичке идеологије и пришао је Земљорадничкој странци Драгољуба Јовановића, „верујући у мисију српског сељака на Балкану”. Адам је остао веран следбеник политике њиховог брата Светозара, а на Косову је био један од предводника Удружене опозиције. Није се женио, усвојио је једног дечака родом из Лике који му је помагао у обради имања. Живео је доста скромно пошто није имао пензију. Од осталих колониста Адам се разликовао по великој и богатој библиотеци коју је сакупио, водио је живу кореспонденцију са многобројним пријатељима и познаницима.¹¹³

Пуковник Милан Прибићевић преминуо је 8. марта 1937. године у Швајцарској, у Монтреу, где је чекао да буде примљен на лечење у локалном санаторијуму.¹¹⁴ У југословенској краљевини његова личност је била оптерећена политичким деловањем брата Светозара, који је од човека великог поверења краља Александра I Карађорђевића постао један од његових најоштријих критичара. Његови први дани официрске каријере у српској војсци протicali су у сенци преласка из аустроугарске војске. Врло брзо је постао део националних

¹¹¹ Исто, 50–52.

¹¹² Владимир Велебит (Задар, 1907 – Загреб, 2004) генерал-мајор ЈНА, правник, дипломата, амбасадор, извршни секретар Европске економске комисије од 1960. до 1967. Његов отац Љубомир Велебит био је генерал војске Краљевине Југославије, а деда Душан Велебит генерал аустроугарске војске. Порекло породице је са Баније и били су у родбинским везама са породицом Прибићевић. Као симпатизер комуниста по казни је 1935. године био премештен као судски приправник у Приштину. Током боравка на Косову више пута је посетио рођаке Милана и Адама Прибићевића.

¹¹³ Mira Šuvar, *Vladimir Velebit: svjedok historije* (Zagreb: Razlog, 2001), 16, 50–51.

¹¹⁴ Политика, 9. март 1937, 15.

организација Словенски југ, а затим и Народне одбране, где је имао прилику да сарађује са делом српске интелектуалне елите, али и завереницима из организације Црна рука. Његове активности биле су пажљиво праћене од агената Аустроугарске монархије, где се његов прелазак у српску војску сматрао велеиздајом. Игром случаја његова друга два рођена брата, Адам и Валеријан Прибићевић, биће оптужени од аустроугарских власти у Велеиздајничком процесу. Као основ за оптужбу послужиће нацрт Статута организације Народна одбрана, чији је аутор био Милан Прибићевић. У балканске ратове ушао је са чином капетана, а изашао са чином мајора. Борио се у биткама код Куманова и Брегалнице командујући јединицама Моравске дивизије I позива и Тимочке дивизије II позива. Почетак Првог светског рата затиче га као командира батаљона Шумадијске дивизије I позива, после битке на Церу преузима дужност командира батаљона у Комбинованој дивизији. У борбама на Гучеву био је актер неуспешног минирања непријатељског положаја, да би дан касније показао невероватну храброст и командну вештину када је са малом групом војника самоиницијативно извео изненадни контранапад којим је зауставио аустроугарску офанзиву на важној одбрамбеној тачки линија српске војске. За храброст је лично унапређен у чин потпуковника од тада регента Александра Карађорђевића. Током повлачења српске војске у јесен-зиму 1915/16. године своје војнике провео је кроз борбе којима је Комбинована дивизија штитила српску војску у њеном маршу преко Албаније. Током борби увек је са пажњом и разумевањем приступао и командовао са српским војником – сељаком, штитећи га и помажући му у различитим приликама и невољама. На Солунском фронту није имао прилику да командује пуком који му је додељен пошто је послат у САД, где је био на челу мисије која је сакупљала добровољце за српску војску. Склоњен из рова у којем се непрекидно налазио четири године, Милан Прибићевић нашао се у њему непознатом окружењу у коме је буктао сукоб између две групе српских исељеника. У том сукобу није се најбоље снашао, при чему је изостала подршка српске владе која га је у мисију послала. Иако је заслужан за долазак близу 6.000 добровољаца на Солунски фронт, његова мисија је ипак оцењена као неуспешна пошто се добровољачком покрету нису прикључили Хрвати и Словенци. За то кривицу није сносио Милан Прибићевић, који је мисију у САД напустио крајем априла 1918. године. Након што се вратио у војну службу био је не-

распоређен све до средине октобра, када је добио штабну дужност у Дринској дивизији. На захтев Народног вијећа СХС, чији је потпредседник био његов брат, послат је у Загреб на чело Српске војне мисије, а претходно је унапређен у чин пуковника. У активној служби провео је пар месеци после доласка у Загреб, где је поднео захтев за пензионисање. Успешну војничку каријеру заменио је са политичком, која му је донела нова животна искушења и дилеме. Официрска каријера Милана Прибићевића текла је узлазном линијом, без падова и мрља. Припадао је оним официрима српске војске који су командовали „за мном”, предводећи своје војнике у првим редовима. Његовој мисији прикупљања добровољаца за српску војску у САД историографија је одала признање током обележавања стогодишњице од дешавања у Првом светком рату.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Архив Југославије Београд

- Збирка 88 Адам Прибићевић

Војни архив, Београд

- Пописник 3
- Пописник 6
- Пописник 16

Архив Војводине Нови Сад

- Фонд 496 Лични фонд Михајла Стојаковића

Објављени извори

Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца: 1914–1918 г.; књ. 21, 1916. и 1917. година, Рововска војна српске војске на Солунском фронту. I период рововске војне. Београд: Главни ђенералштаб, 1931.

Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца: 1914–1918 г. Књ. 23, 1917. година, Рововска војна српске војске на Солунском фронту. II период рововске војне, Дефанзива српске војске. Главни ђенералштаб Београд, 1933.

Јанковић Драгослав и Храбак Богумил, прир. *Записници седница Министарског савета Србије: 1915–1918.* Београд: Архив Србије, 1976.

Павловић, Живко Г. *Битка на Колубари. Део 1, Дефанзивна битка. Св. 1*. Београд: Српска краљевска академија, 1928.

Поповић, Никола, прир., *Југословенски добровољци 1914–1918: зборник докумената*. Београд: Графос 1980.

Прибићевић, Милан. „Ратна писма: наш највећи јунак”. *Српски књижевни гласник*, књига XXX, свеска 12, (1913), 918–925.

Прибићевић, Милан. „Ратна писма: наш највећи јунак”. *Српски књижевни гласник*, књига XXXI, свеска 1, (1913), 37–43.

Janković Dragoslav i Krizman Bogdan, прир., *Грађа о стварању југословенске државе: (1. I – 20. XII 1918). Том 2*. Београд: Институт друштвених наука, Одељење за историјске науке, 1964.

Pribičević, Milan. *Naš najveći junak (srpski seljak)*. Rijeka: Knjižara G. Trbojević, 1913.

Štambuk-Škalić Marina i Matijević Zlatko, прир. *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918–1919 – izabrani dokumenti*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2008.

Мемоаристика

Бојић, Душица. *Сећања породице и мемоари генерала Љубомира Марића: (1878–1960)*, Београд: Историјски музеј Србије, 2017.

Драшкић, Панта М. *Моји мемоари*. Београд: Српска књижевна за- друга, 1990.

Милутиновић, Драгутин. *Тимочка дивизија: II поз. нар. војске у I. и II. балканском рату 1912–1913 године: белешке: са једном картом у прилогу*. Београд, 1926.

Узун-Мирковић, Драгољуб. *Ратне успомене, књ. 1*. Београд: издање аутора, 1930.

Potočnjak, Franko. *Iz Emigracije, knj. 2*. Zagreb, 1919.

Šuvar, Mira. *Vladimir Velebit: svjedok historije*. Zagreb: Razlog, 2001.

Литература

Бобавац, Милан Ј. *Милан Прибићевић: живот и књижевно дело*. Београд: Књижевна заједница Звездара; Приштина: Јединство, 1993.

Божић, Софија. „Почетак политичке активности Милана Прибићевића у Краљевини СХС/Југославији (1918–1923)”. *Токови историје*, год. XXXIX, св. 3, Београд, (2006), 7–24.

Вајагић, Предраг М. „Срби из Сједињених Америчких Држава – добровољци у Великом рату”. У: *Добровољци у Великом рату: 1914–*

1918. Уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, 245–265. Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања Београд; Нови Сад: Матица српска Нови Сад, 2018.

Вајагић, Предраг М. „Улазак српске војске у Војводину новембра 1918. године”. *Војно дело*, год. 70, бр. 2, (2018), 559–577.

Вајагић, Предраг М. „Мисија Николаја Велимировића у Првом светском рату”. У: *Улога и значај свештеника у балканским и Првом светском рату*. Уредник Видоје Голубовић, 72–84. Београд: Удружење ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца. Бијељина: Удружење ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца, 2021.

Вајагић Предраг М. и Павлов Владимир М. и Маодуш, Дејан М. *Амерички Срби добровољци српске војске у Великом рату*. Бачка Паланка: Друштво наставника историје Бачке Паланке, Удружење ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца Бачка Паланка, Београд: Удружење ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца, 2024.

Гађиновић, Радослав. „Аустроугарски велеиздајнички судски процеси”. *Страни правни живот*, год. 58, бр. 1, (2014), 123–141.

Денда, Далибор. „Српска војска 1914–1918 (бројно стање, организација, формација и опремљеност)”. *Војноисторијски гласник – посебно издање: Први светски рат – 100 година касније*, (2019), 15–33.

Груден Милентијевић, Ивана. „Организација српске војске и објава мобилизације”. У: *Ниш ратна престоница Србије 1914/1915*. Уредник Славиша Поповић, 87–116. Ниш: Народни музеј, 2014.

Живојиновић, Драгољуб. *У потрази за заштитником: студије о српско-америчким везама: 1878–1920. године*. Београд: Албатрос плус, 2010.

Јанковић, Драгослав. *Србија и југословенско питање 1914–1915. године*. Београд: Институт за савремену историју, Експорт-прес, 1973.

Јока, Миле. „Стојан Прибићевић о Прибићевићима”. У: *Двор на Уни: од пријеславенског доба до наших дана*. Уредник Миле Јока, 632–634. Двор на Уни: Скупштина општине, 1991.

Марковић, Олга. „Српска војничка и заробљеничка позоришта у Првом светском рату”. *Театрон*, бр. 166–167, (2014), 159–162.

Марковић, Радосав. „Донео живог Бугарина”. У: *Три силе притисле Србију: приче Солунаца*. Приредили Драгутин Паунић, Милија Ђорђевић, 115–126. Београд: Народна књига, 1988.

Милорадовић, Горан. „Бројно стање српске војске на Солунском фронту 1916–1918. године и војно-политичка подршка руске империје Краљевини Србији”. У: *Русија/СССР и државност Србије/Југославије*. Уредници Срђан Рудић, Константин В. Никифоров, 213–254. Београд: Историјски институт; Москва: Институт за славистику Руске академије наука, 2018.

Мицић, Милан. *Српско добровољачко питање у Великом рату: (1914–1918)*. Ново Милошево: Банатски културни центар; Београд: Радио-телевизија Србије, 2014.

Мицић, Милан. „Добровољци српске војске у Првом светском рату”. У: *Први светски рат*. Уредници Слободан Владушић, Ђорђе Ђурић, 253–268. Нови Сад: Матица српска, 2015.

Мицић, Милан. „Михајло Пупин и прикупљање добровољаца за српску и црногорску војску у САД 1914–1918”. У: *Елите у Великом рату*. Уредници Мирослав Јаћимовић, Владимир Иванишевић, Ивана Петровић, 30–41. Нови Сад: Архив Војводине, 2017.

Мицић, Милан. *Американци српски добровољци из САД 1914–1918*. Ново Милешево: Банатски културни центар, 2018.

Младеновић, Мирослав Б. *Села у власотиначком крају: (порекло – траг времена)*. Власотинце, 2018.

Недељковић, Саша. *Моравска дивизијска област (1883–1941)*. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2021.

Поповић, Никола. „Српска влада и добровољачко питање”. У: *Србија 1915. године*. Уредник Љиљана Алексић, 47–61. Београд: Историјски институт, 1986.

Прибићевић, Адам. „Хрватско-српска коалиција”. Приредио Василије Ђ. Крестић. *Зборник о Србима у Хрватској*, бр. 4, (1999), 325–387.

Прибићевић, Стојан. „Браћа Прибићевић”. У: *Двор на Уни: од пријеславенског доба до наших дана*. Уредник Миле Јока, 635–644. Двор на Уни: Скупштина општине, 1991.

Радојевић, Мира. „Сведочанства о Народној одбрани”. *Војноисторијски гласник*, год. 54, бр. 1–2, (2004), 109–135.

Радојевић, Мира. *Научник и политика: политичка биографија Божидара В. Марковића (1874–1946)*. Београд: Филозофски факултет, 2007.

Храбак, Богумил. „Сакупљање Југословена добровољаца у Северној Америци 1914–1916. године”. *Историјски зборник*, бр. 7, (1986), 155–193.

Bjelajac, Mile. *Vojska Kraljevine SHS: 1918–1921*, Beograd: Narodna knjiga, 1988.

Bjelajac Mile i Trifunović Predrag. *Između vojske i politike: biografija generala Dušana Trifunovića (1880–1942)*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije; Kruševac: Narodni muzej, 1997.

Bjelajac, Mile; Krivokapić-Jović, Gordana. *Prilozi iz naučne kritike – srpska historiografija i svet: (uticaj jugoslovenske krize na stranu i domaću historiografiju)*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011.

Čizmić, Ivan. „Dobrovoljački pokret jugoslovenskih iseljenika u SAD u Prvom svjetskom ratu”. *Historijski zbornik*, br. 23/24, (1970/1971), 21–43.

Fejić Ostojić, Ubavka. *Sjedinjene Američke Države i Srbija 1914–1918*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1994.

Krizman, Bogdan. *Hrvatska u prvom svjetskom ratu: hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb: Globus, 1989.

Leontić, Ljubo. *O jugoslovenskom odboru u Londonu: jugoslovenska narodna odbrana u južnoj Americi i jugoslovensko narodno vijeće u Washingtonu*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, 1961.

Marković, Lazar. *Jugoslovenska država i hrvatsko pitanje: (1914–1929)*. Beograd: Geca Kon, 1935.

Pribićević, Adam. „Revolucionarni statut Milana Pribićevića”. *Nova Evropa*, knjiga XXXIII, broj 12, (1940), 372–375.

Trifunović, Predrag. *Pisanja generala Dušana Trifunovića*. Beograd: izdanje autora, 2014.

Штампа

Американски Србобран, 1918.

Велика Србија, 1916.

Вечерње новости, 1918.

Време, 1937.

Дан, 1937.

Политика, 1937.

Службени војни лист, 1905–1919.

Predrag M. Vajagaić PhD, Research Associate
The Ministry of Education, The School Administration of Novi Sad
E-mail: pedja1975@gmail.com

COLONEL MILAN PRIBICEVIC - AN OFFICER'S CAREER

(Summary)

Milan Pribićević's officer career has not been historiographically documented, and most of the archival material has been destroyed over time. In the Yugoslav kingdom, his surname was burdened by the political activities of his own brother Svetozar Pribićević, who went from being a man of great trust of King Alexander I Karađorđević to one of his harshest critics. His first days as an officer in the Serbian army were overshadowed by his transfer from the Austro-Hungarian army. He very quickly became part of the national organizations Slovenski jug, and then Naredna odbrana, where he had the opportunity to cooperate with part of the Serbian intellectual elite, but also with conspirators from the Black Hand organization. His activities were closely monitored by agents of the Austro-Hungarian monarchy, where his transfer to the Serbian army was considered high treason. By chance, his other two brothers, Adam and Valerian Pribićević, would be accused by the Austro-Hungarian authorities in the High Treason Trial. The basis for the accusation would be the draft Statute of the National Defense organization, authored by Milan Pribićević. He entered the Balkan Wars with the rank of captain and left with the rank of major. He fought in the battles of Kumanovo and Bregalnica, commanding units of the Moravian Division of the 1st Convocation and the Timok Division of the 2nd Convocation. The beginning of World War I found him as a battalion commander of the Šumadija Division of the 1st Convocation, and after the Battle of Cer, he took over the position of battalion commander in the Combined Division. In the battles at Gučevo, he was involved in the unsuccessful mining of an enemy position, and a day later he showed incredible courage and command skills when, with a small group of soldiers, he carried out a sudden counterattack on his own initiative, stopping the Austro-Hungarian offensive at an important defensive point in the Serbian army's lines. For his courage, he was personally promoted to the rank of lieutenant colonel by the then regent Aleksandar Karađorđević. During the retreat of the Serbian army in the autumn-winter of 1915/16, he led his

soldiers through the battles in which the Combined Division protected the Serbian army on its march through Albania. During the battles, he always approached and commanded the Serbian soldier - a peasant - with care and understanding, protecting him and helping him in various situations and troubles. On the Salonika Front, he did not have the opportunity to command the regiment assigned to him after being sent to the USA, where he was at the head of a mission that collected volunteers for the Serbian army. Removed from the trench in which he had been continuously for four years, Milan Pribičević found himself in an unfamiliar environment in which a conflict was raging between two groups of Serbian emigrants. He did not fare well in that conflict, and the support of the Serbian government that sent him on the mission was lacking. Although he is credited with the arrival of nearly 6,000 volunteers to the Salonika Front, his mission was still assessed as a failure because Croats and Slovenes did not join the volunteer movement. Milan Pribičević was not to blame for this, as he left the mission in the USA at the end of April 1918. After returning to military service, he was not assigned until mid-October, when he was given a staff position in the Drina Division. At the request of the People's Council of the Serbs and Croats, whose vice president was his brother, he was sent to Zagreb at the head of the Serbian Military Mission, having previously been promoted to the rank of colonel. He spent a few months in active service after arriving in Zagreb, where he submitted a request for retirement. He replaced his successful military career with a political one, which brought him new life trials and dilemmas. Milan Pribičević's officer career was on an upward trajectory, without setbacks or blemishes. He belonged to those officers of the Serbian army who commanded "after me", leading their soldiers in the front lines. Historiography, except for a few works, did not specifically address his career, and his missions were completely forgotten until the centennial of the events of World War I, when he was recognized for gathering Serbian army volunteers in the United States.

KEY WORDS: *Milan Pribičević, Serbian Army, National Defense, Combined Division, Serbian Army volunteers*